

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

Znanstvena fantastika kao kritika društva

Distopična budućnost kao posljedica sveobuhvatne tehnologizacije

Student: Adriana Relja

Mentor: prof., dr. sc. Krunoslav Nikodem

Zagreb, 24.06.2013.

Sadržaj

Uvod	3
1. Tehnologija nadzora kao kontrola društva	11
1.1. <i>Specijalni izvještaj</i> i nadzor u suvremenom društvu	11
1.2. <i>1984.</i> i panoptički totalitarizam	15
2. Biotehnologija kao kontrola društva	18
2.1. <i>Gattaca</i> i djeca po narudžbi	18
2.2. <i>Vrli novi svijet</i> i državna intervencija prvi stvaranju čovjeka	23
3. Tehnologija kao alat za stvaranje jednodimenzionalnog društva bez opozicije .	27
3.1. <i>Fahrenheit 451</i> i opsesija elektroničkim medijima	27
3.2. <i>Vrli novi svijet</i> i sloboda žrtvovana za sreću	32
4. Nadmoć tehnologije nad čovjekom	36
4.1 <i>Loganov bijeg</i> i moć računalne tehnologije	36
4.2. <i>Matrica</i> i robovi strojeva	39
5. Tijelo i tehnologija	42
5.1. <i>Surogati</i> i potisnuta tijela	42
5.2. <i>Plijenitelji</i> i kiberdijelovi tijela	46
6. Zaključak	49
7. Literatura	53
8. Sažetak	55
9. Summary	56

Uvod

Društvo 21. stoljeća visoko je tehnologizirano društvo koje, prema Castellsu, prolazi kroz transformaciju iz industrijalističkog u informacionalističko društvo. Takvo je umreženo društvo u potpunosti utemeljeno na tehnologiji obrade informacija i komunikacija¹ (Castells, 2000:16), što industrijalizam i njegove tekovine čini zastarjelim sistemom koji ne podnosi suvremeno djelovanje kulturološke aktivnosti, politike, ekonomije ili znanosti. „Informacionalizam je usmjeren na tehnološki razvoj tj. prema sakupljanju znanja i višim razinama složenosti obrade informacija.“ (Castells, 2000:53). „Okosnica ovog društva je proizvodnja, prerada informacija, njihovo širenje i njihova prodaja. To je tip društva koji je industrijski kapitalizam zamjenio informacionalističkim kapitalizmom.“ (Milardović, 2010: 60). Socijalna dinamika danas se postiže razmjenom informacija i znanja koji se koriste za daljnju reprodukciju tehnologije. Nove tehnologije obrade podataka i komunikacija proširile su se cijelim svijetom i postale ključne u gotovo svim ljudskim aktivnostima. „Potenciranje uloge tehnologije relevantno je u slučaju uspona i razvoja informacijskog društva.“ (Milardović, 2010: 15). Načini tehničkog razvoja oblikuju društvene odnose, stvaraju politiku i ideologiju te omogućavaju transformaciju svijeta. Našu materijalnu kulturu sada preobražavaju nove tehnološke paradigme. Ona se proširuje i otvara nove mogućnosti za djelovanje i stvaranje. Telekomunikacijske mreže i informacijski sustavi omogućili su pojavu globalizacije, koja uključuje povezivanje tržišta i financija, ali i kultura i naroda diljem svijeta. Upravo na primjeru globalizacije vidimo masivan utjecaj tehnologije na konstrukciju društva, odnosno na ekonomske, političke i kulturne djelatnosti čovjeka.

„U informacionalizmu je proizvodnja bogatstva, upotreba moći i stvaranje kulturnih pravila počelo ovisiti o tehnološkim sposobnostima društava ili pojedinaca, a u srži tih sposobnosti nalazi se informacijska tehnologija. Ta je tehnologija postala neophodno sredstvo za učinkovitu provedbu procesa društveno-ekonomskog restrukturiranja.“ (Castells, 2003:360) Tehnologija generira društvene promjene. Kada se u 70-im godinama u SAD-u počinje uspostavljati nova tehnološka paradigma izumom mikroelektronike (a, prvenstveno mikroprocesora) dolazi do novog načina proizvodnje, komunikacije, upravljanja i življenja. Iz SAD-a ona se širi i na ostala područja diljem svijeta te se ubrzava tehnološka inovacija i revolucija. Uz način razvoja, informacionalizam, veže se i način proizvodnje kapitalizam, koji određuju društvene odnose. Proizvodnju kao bitnu sastavnicu jednog društva, Castells definira

¹ Pod informacijsku tehnologiju Castells svrstava tehnologiju s područja mikroelektronike, računalstva, telekomunikacija/emitiranja, optoelektronike te genetski inženjering.

kao „djelovanje čovječanstva na materiju sa svrhom izvlačenja koristi iz njezina prisvajanja i transformacije, čime se dobiva proizvod koji se djelomično konzumira, pri čemu se višak akumulira kako bi se mogao investirati (...)“. (Castells, 2000:50). Koristeći tehnologiju čovjek stvara materiju na temelju trenutnog znanja i informacija. Kapitalizam se veže za činjenicu prisvajanja viška od proizvodnje. Neki su autori, poput Karla Marxa, Maxa Webera i Jurgena Habermasa, povezivali pojavu kapitalizma sa razvitkom više znanosti i uvođenjem novih tehnika. Marx već u 19. stoljeću shvaća međusobno uvjetovan odnos čovjeka i tehnologije. Po njegovom mišljenju, tehnologija otkriva aktivan stav čovjeka prema prirodi, a zatim se ti materijalizirani stavovi u obliku tehnologije ponovo bave čovjekom i oblikuju društvene odnose. Slično kao i Marx, Habermas tvrdi kako je društveni razvoj određen logikom znanstveno-tehničkog napretka.

Informacijsko društvo 21. stoljeća možemo nazvati postmodernim; postmoderna označava kulturno razdoblje specifičnog mišljenja i stvaralaštva. Ona najavljuje „nadolazak pesimizma, dekonstrukcije, cinizma, ironije i kritičkog odmaka u moć znanosti, tehnike i tehnologije i njihove instrumentalne i indirektno destruktivne snage.“ (Milardović, 2010: 126) Postmoderni mentalitet koji je izrazito individualan također utječe na razvoj i način upotrebe tehnologije koja postaje ključan aspekt u kreiranju identiteta. Tako u suvremenom društvu gdje gotovo svi aspekti ljudskog života ovise o rukovanju tehnologijom, ona, prema McLuhanu postaje produžetak našeg živčanog sustava koji je vječno prisutan i samim time utječe na način na koji komuniciramo, radimo, mislimo. (McLuhan, 2008:16). Postmoderno razdoblje također mijenja odnos prema znanju i rukovanju informacijama, proces koji se odvija paralelno uz informacijski progres. Prema Jean-Francois Lyotardu, prosvjetiteljstvo (čovječanstvo kao stvaratelj znanja i pravila koja su prema njihovim trenutačnim vrijednostima pravedni) i znanost dvije su velike naracije moderniteta čiji autoritet pri postavljanju pravila propada u postmodernom razdoblju zbog pojave mnoštva mikronaracija koje prikazuju različite perspektive i shvaćanje svijeta. Budući da se sada pravila mijenjaju i modificiraju te se područja znanosti isprepliću, više ne postoji konkretni autoritet pri stvaranju znanja osim konsenzusa i komunikacija. (Lyotard, 2005.) Znanje se mijenja u skladu sa masovnim tehnološkim promjenama, a ponajviše u „svoje dvije glavne funkcije, u istraživanju i prijenosu spoznaja“ (Lyotard, 2005:3) Znanje igra glavnu ulogu u proizvodnji moći, a zbog neophodnosti informacijske robe za stvaranje iste, tu moć mogu ostvariti samo financijski potkovani entiteti s tehnološkim znanjem. Kontrola informacija postaje definicija moći 21. stoljeća. Znanje više nije svrha samo sebi već postaje potrošačko dobro koje se, da bi bilo

upotrebno, mora prilagoditi informacijskim tehnologijama koje su najrašireniji kanal komunikacije. (Lyotard, 2005)

Racionalno moderno društvo tijekom tranzicije u postmoderno, prihvaća iracionalnost, spajanje nespojivog, novu estetiku. Samim time otvaraju se nove mogućnosti za upotrebu tehnologije i znanosti, pa čak i spajanje čovjeka i tehnologije u doslovnom smislu. Postmoderno razdoblje u kojem živimo predstavlja nam se kao tehnološki raj koji nam obećava trajnu eliminaciju boli, patnje i dosade putem tehnologije. Tehno utopisti „odlučno vjeruju da će tehnološki razvoj voditi ka perfekciji i besmrtnosti za postljudske, kiborg nasljednike grešnog, neizbježno izumrlog čovječanstva“ (Dinello, 2005: 1). Dinello upozorava da postoji mogućnost da izgubimo „naš ljudski identitet, našu slobodu, naše emocije, naše vrijednosti i naše živote od strojeva.“ (Dinello, 2005: 2). Opasnost od sljedeće stepenice evolucije koja bi mogla uslijediti kao posljedica potpunog „robotiziranja“ društva, usvajanja tehnoloških značajki i brisanje ljudskih, je nivo koji Dinello naziva „robo sapiens“.

Informacijsko društvo prepuno je novostvorenih rizika. Tehnologija je uvijek u funkciji kvantifikacije moći pojedinaca i društvenih skupina pa tako kada je ona u stanju visoke razvijenosti rizici se povećavaju. Radi se o rizicima od povrede identiteta, integriteta, ljudskih prava i privatnosti. Na taj način progres i prosperitet s kojim se suočavamo i koji podiže kvalitetu života ipak može sudjelovati u stvaranju suptilno distopične stvarnosti u kojoj živimo. Te negativne posljedice, na razini pojedinca, mogu uključivati otuđenje čovjeka od zajednice zbog prestanka naglašavanja važnosti suradnje do čega dolazi upotrebom napredne tehnologije koja nam omogućuje obavljanje djelatnosti jednostavnije i individualnije. Uz otuđenje često se veže i propadanje etičkih vrijednosti i empatije za druga bića zbog poistovjećivanja sa neosjećajnim strojevima i njihovim automatizmom. Propadanje vrijednosti nužno označava i potpunu dekonstrukciju društvenih odnosa i promjenu koncepata. Na razini zajednice, tehnologija može djelovati u službi politike, korporacija i bilo koje druge vladajuće manjine, uspješno propagirajući određenu vrstu ideologije ili društvene politike koja može biti štetna. Društvo se također može kontrolirati određenim tehničkim metodama, zadirući u određena prava čovjeka i stvarajući, opet, građane sukladne određenoj politici. Ovakvim distopičnim posljedicama tehnologije na društvo bavit će ovaj rad, proučavajući znanstveno-fantastična djela koja se bave navedenom tematikom. Toerijski se obrađuje problem sjedinjavanja čovjeka i tehnologije te mnogobrojne efekte koje takvo sjedinjavanje vrši ili može vršiti na pojedince i zajednicu, a koji su često u sukobu s temeljnim ljudskim pravima i/ili koriste određenoj interesnoj zajednici za postizanje ciljeva. Budući da je tehnologija „sistem zasnovan na primjeni znanja, manifestiranog u fizičkim objektima i

organizacijskim formama radi postizanja određenih ciljeva“ (Volti, 1992) ona je čvrsto vezana uz ljude i društvene odnose jer je i sama društveni konstrukt te njen razvitak i smjer razvoja ovisi o čovjeku i njegovom znanju, njegovim potrebama i mogućnostima. No, jednako kao što čovjek oblikuje tehnologiju tako i tehnologija oblikuje njega. Ona može biti sredstvo progresa i uspjeha, ali i moćno oružje protiv čovjeka. Upravo tu mračnu stranu koegzistencije čovjeka i tehnologije pokazat ću nizom primjera iz znanstveno fantastičnih djela čija se tematika temelji na strahu od moguće sutrašnjice.

Kao što utopija² portretira mjesto i društvo koje ne postoji, a koje funkcionira u idealnim uvjetima, tako distopija često prikazuje fiktivno totalitarističko društvo i/ili dekadentno društvo propadajućeg morala ili vrijednosti kakve poznajemo. Znanstveno fantastična distopija koristi već postojeću ili izmišljenu znanost i tehnologiju u prikazu dekadentnog društva te često ima kritički prizvuk koji se odnosi na upotrebu tehnologije u svrhu stvaranja takvog društva. Ona potiče na pitanja „tko razvija tehnologiju, tko ima pristup tehnologiji, tko ima koristi od tehnologije i tko je potlačen od strane tehnologije.“ (Zigo, Moore, 2004:88) Distopijsko djelo, kao jedan od podžanrova znanstvene fantastike koji se često bavi sociološkim i psihološkim razmatranjima čovjeka, jest djelo kojime ću se baviti kroz većinu tema ovog rada. Distopija obuhvaća fiktivno društvo koje je, za razliku od utopije, zastrašujuće i nepoželjeno, najčešće zbog velike dehumanizacije čovjeka usred totalitarističkog režima u kojem živi, a obuhvaća i probleme rastvaranja normi i vrijednosti, mjenjanje obrazaca ponašanja prema sebi i drugima, zloupotrebu tehnologije. Blizak termin, ali ne jednak, jest anti-utopija koja poput distopije obuhvaća fiktivno društvo čiji pripadnici žive pod krinkom slobode i prosperiteta dok su u stvarnosti samo pijuni vladajućeg subjekta. Edward James ukazuje na činjenicu kako se mnoge utopije pretvaraju u distopije, odnosno opresivna društva, uglavnom zbog tiranije savršenog sistema koji guši slobodnu volju. Taj „savršeni“ sistem često je izgrađen na idealiziranju tehnologije i podređivanju čovjeka tehnologiji. (James, 2003.) „Distopijski filmovi uvijek, pa čak i onda kada im se radnja dešava u dalekoj budućnosti, mare za sadašnjost. Štoviše, distopijski je film uvijek film kojemu je inherentna društvena kritika.“ (Horvat, 2008, 11). Znanstvena fantastika često koristi metafore, pretjerivanje, neljudska bića, neuobičajenu estetiku itd. kako bi publici što jasnije i originalnije prikazala svoje viđenje čovjeka u budućnosti, često korumpiranog tehnologijom.

² Izraz "utopija" prvi put upotrebljava Sir Thomas More u svojoj istoimenoj knjizi, u kojoj on sugerira dvostruko čitanje i razumijevanje te (grčke) riječi: kao prvo, "eu-topia" (tj. "dobro mjesto") i, kao drugo, "ou-topia" (tj. "Tne-mjesto" ili "nepostojeće mjesto").

Ono što želim pokazati u radu jest da se tehnologija, iako neporeciv sinonim za efektivnost i progres, infiltrira u ljudski život na način da postaje neophodna i nužna za ostvarivanje njegovog zadovoljstva i produktivnosti. „Kompjutori nam prijete nadmašivanjem inteligencije, kiborzi su snažniji i moćniji, klonovi sadrže beskonačnu zalihu dupliciranih sebe. Ovo reducira vrijednost naših umova, tijela, osobnosti i svijesti“ (Dinello, 2005, 6). Tako počinje određivati potrebe, mišljenje i emocije čovjeka, definira njegove želje i interese, paralizira ga ako nije prisutna te socijalno konstruira društvo. Distopija kakva može uslijediti ne mora nužno biti produkt mega tehnologizacije, ali tehnologija je zasigurno u vjernoj službi takvog društva. Mnogo je aspekata ljudskog života moguće staviti pod kontrolu tehnologijom, pomoću nje manipulirati čovjekom ili ga učiniti pokornim sljedbenikom ideologije, zainteresiranim isključivo za materijalno. Cilj je pokazati na koji način znanstvena fantastika djeluje kao kritika društva i predstavlja publici ne tako optimističnu viziju budućnosti u kavezu tehnologije. „Utopijski žanr stvoren od strane sir Thomasa Moorea kada je objavio Utopiju 1516. godine, umro je kada je idealizam iščeznuo, žrtva pesimizma i cinizma 20. stoljeća“ (James, 2003: 16).

U 1. poglavlju rad se bavi problemom privatnosti u 21. stoljeću, koja je masovno reducirana pod krinkom zaštite od terorizma i drugih kriminalnih napada. Stalnim video nadzorom na ulici i u različitim ustanovama (CCTV³ kamere), nadzorom mobitela, telefonskih razgovora i aktivnosti na internetu te dobrovoljnim i prisilnim čipiranjem, tehnološki je progres omogućio vladi i korporacijama da prisilno provode svoju politiku nad građanima prateći njihovo ponašanje, aktivnosti i prijenos informacija. Sve se metode provode pod izgovorom očuvanja osobne sigurnosti građana tako da sada oni umjesto slobode traže „sigurnost“ i dobrovoljno se podvrgavaju nadzoru. Razvojem novih tehnologija i sve većom diferenciranošću društva, moguće je da u upotrebu uđu i nove tehnike nadzora, sa još raširenijom lokalnom djelatnošću što bi označavalo još veću kontrolu države nad građanima. Michel Foucault takva moderna društva naziva disciplinarnim; stalno držanje građana pod nadzorom stvara osjećaj stalne vidljivosti što dovodi do samo-nadzora gdje oni počinju sami regulirati svoje ponašanje i usklađivati ga sa poželjnim. Oni su zatočeni u nevidljivom zatvoru koje Foucault naziva Panoptikon, što je naziv za institucionalnu zgradu koja omogućava čuvarima da promatraju sve zatvorenike bez da oni znaju gleda li ih se ili ne. On prenosi koncept Panoptikona na suvremeno društvo u kojem se moć ostvaruje neprovjerljivom

³ Closed-circuit television; TV sistem u kojem signali nisu javno distribuirani već su praćeni uglavnom u svrhu nadzora i sigurnosti.

metodom nadzora (Foucault, 1994.). Trenutno raspoloživa sredstva društvenog nadzora u najčešćoj upotrebi jesu kompjuterski nadzor (motrenje podataka i internetskog prometa), telefonski nadzor (prisuškivanje telefonskih razgovora), nadzorne kamere, biometrički nadzor (tehnologija identifikacije koja skenira određene ljudske fizičke ili bihevioralne karakteristike), zračni nadzor (snimanje određenog područja iz zračnog vozila), korporacijski nadzor (motrenje ponašanja i navika osobe na temelju kojeg se nude daljni proizvodi za konzumaciju), satelitsko snimanje, čipiranje (koje se može koristiti na ljudima, životinjama ili objektima), nadzorni uređaji (poput „buba“, malenih elektroničkih uređaja koji se koriste kako bi snimili ili emitirali određene podatke).

Sljedeći problem vezan uz korištenje napredne tehnologije i nepredvidive društvene posljedice koje mogu proizaći iz takvog djelovanja, a koji će biti obrađen u 2. poglavlju, jest korištenje genetičkog inženjeringa na ljudima. Castells navodi da je 21. stoljeće vrijeme potpunog procvata genetičke revolucije te da bi takva tehnologija mogla donijeti ozdravljenje i poboljšanje života ljudi (2003:377) no ukoliko se takva tehnologija ne koristi pažljivo i racionalno (nemoguće ju je potpuno kontrolirati) od strane odgovornog i obrazovanog društva, moguće je pokrenuti niz loših posljedica po društvo. Biotehnologija kao širi pojam, „povezuje prirodne znanosti sa inženjerskim znanostima da bi se postigla primjena organizama, stanica, njihovih dijelova i molekularnih analogona u dobivanju proizvoda za dobrobit čovječanstva“. U suvremenom se društvu koristi u mnogim područjima, no najčešće u medicini (kloniranje, proizvodnja lijekova, farmakogenomika, genska terapija, genska testiranja) i agrobiotehnologiji (povećanje uroda, povećanje nutritivnog sadržaja, unaprijeđivanje teksture, okusa i izgleda hrane). Kao kontrola društva možda je najopasnija u obliku genetičkog inženjeringa na ljudima koji sa sobom često povlači mnoga etička pitanja. Genetički inženjering definiran je kao „oblikovanje novih kombinacija nasljednog materijala ugradbom molekula nukleonskih kiselina dobivenih izvan stanice u virus, plazmid ili bilo koji drugi oblik prenositelja tako da se omogući njegova ugradba u organizam domaćina u kojem one prirodno ne postoje, ali u kojem su sposobne za umnažanje“ (Delić, 1999:28). Budući da omogućuje manipulaciju genima, prijeti smanjivanjem biološke raznolikosti. Genetski inženjering kojem je primarni cilj unaprijeđivanje nasljednih kvaliteta populacije naziva se eugenika, a prvi ju je počeo promicati Francis Galton u 19. stoljeću. Polšek razlikuje klasičnu (staru) eugeniku i novu, *laissez-faire* eugeniku. Ciljevi klasične eugenike bili su poboljšanje genetskih svojstava određenih rasa i populacija, izbjegavanje genetskog propadanja „viših i sposobnijih“ klasa te poticanje plodnosti kod „viših i sposobnijih“, a smanjivanje kod „nižih i nesposobnijih“, a cilj nove eugenike jest pomoć pojedincima u

ostvarenju prava i interesa bez obzira na socijalna obilježja. Cilj se nove eugenike, u usporedbi sa starom, bitno mjenja: „cilj nove eugenike nije ostvariti superiorni genetski pool, nego ostvariti želje i zahtjeve pojedinaca, bez obzira na njihova genetska svojstva. Takvu ćemo eugeniku stoga zvati *laissez-faire* eugenikom.“ (Polšek, 1999:275) Ona se temelji na medicinskoj pomoći koja uz pomoć genske tehnologije uklanja nepoželjne gene ili omogućava replikaciju gena koji bi, kada se nebi uklonili ili replicirali, uzrokovali bolest, malformaciju ili smrt.

U 3. poglavlju će biti riječi o društvu zasljepljenom potrošačkom kulturom gdje ona uz pomoć tehnoloških alata stvara ignorantsko društvo bez opozicije i bez stvarnog znanja nužnog za kritičko promišljanje. Potrošačka se kultura generira krajem 60-ih i sredinom 70-ih, kada su kulturni pokreti tog doba naglasili ideju identiteta i dali joj novi smisao. Oni su bili prvenstveno kulturni (najčešće kao kritika potrošačkog društva), a ne tehnološki, no njihov je duh znatno usmjerio kretanje prema individualiziranom, decentraliziranom korištenju tehnologije (Castells, 2003:364). Tada dolazi do strukturalne transformacije u mnogim društvenim odnosima. Odnosi proizvodnje jesu i dalje kapitalistički no sada je to tip kapitalizma koji se naziva informacijskim. Castells navodi da su produktivnost i konkurentnost vodeći procesi takve ekonomije (Castells, 2003:365) te se tako sve više promiče i potiče potrošačka kultura gdje potrošnja postaje središnji dio života suvremenog čovjeka, a usko je vezana uz tehnički napredak. „Tradicionalna potrošnja prilično je fiksna; postoji ograničen broj potreba koje treba zadovoljiti (...) Međutim danas su se stavovi obrnuli: modernog potrošača uzrujava svatko tko ne želi trošiti sve više i više, tko se ne čini zainteresiran za nove želje i potrebe.“ (Čolić, 2008:956). Ovakav način života uključuje neprestanu tržišnu razmjenu i potrošnju što je uvelike progresiralo pojavom tehničkih sredstava za propagiranje potrošnih objekata. Tehnologija i sama postaje predmet potrošnje. Društvo se, slijedeći obrasce potrošačke kulture, „preodgaja“ i stvaraju se najrazličitije materijalne potrebe i želje, a zanemaruje duhovni razvoj čovjeka. „Ona je trijumf ekonomskih nad društvenim vrijednostima.“ (Čolić, 2008:959) Takvo se društvo može opisati kao narcisoidno, hedonističko i materijalističko, bez stvarnog fokusa na socijalne probleme. Herbert Marcuse smatra da se ovakvo društvo rađa paralelno sa industrijskim dobom koje označava rastuća dominacija tehnologije čija je moć „samo nagomilana i projektirana moć čovjeka“. Tehnologija generira određenu vrstu totalitarizma koji manipulira potrebama i interesima građana koji usvajaju interese dominantne kapitalističke politike. Na taj način oni stvaraju krive potrebe i održavaju duh potrošačkog društva. (Marcuse, 1989).

Informacijsko društvo naprednu tehnologiju koristi učestalo i u svim područjima života, pa tako neizbježno dolazi do zavisnosti čovjeka o tehnologiji, što je tema koju rad ispituje u 4. poglavlju. Ispitat ćemo kako takav suodnos djeluje na čovjeka i na koji način oblikuje vrijednosti i njegov stav prema životu i ljudima. Naglasak se stavlja na djelovanje računalne tehnologije na konstrukciju ljudskih vrijednosti i odnosa koji slijede iz takve promjene te na moćnu poziciju tehnologije nad čovjekom koja zbog svoje neophodnosti postaje superiorna.

„Nov raspon spojeva tehnologije i čovjeka omogućuje nove oblike tjelesnosti (...)“ (Featherstone, Burrows, 2001:14). Osim tjelesnosti, omogućuje i modifikaciju identiteta čime se rad bavi u 5. poglavlju. Tijelo se preobražava uz asistenciju tehnologije, ono nije više samo povijesni i društveni konstrukt temeljen na duhovno-fizičkoj dihotomiji, već dualistički entitet koji objedinjuje u sebi novu paradigmu organskog i mehaničkog. Takva tjelesnost može se prezentirati u kiberprostoru ili u stvarnom svijetu. Kiberprostor jest informacijski prostor koji simulira okolinu unutar koje ljudska bića mogu biti u interakciji te je između ostalog, trenutno najrašireniji alat za modifikaciju identiteta uz pripadajuće virtualno tijelo. Jedna od glavnih inačica kiberprostora jest virtualna stvarnost što označava sustav koji pruža realističan osjećaj uranjanja u okolinu. Ono je „računalno stvoreno vizualno, auditivno, i taktilno multimedijско iskustvo koje se omogućuje stereo slušalicama, stereo televizijskim naočalama koje mogu simulirati tri dimenzije, s njima povezanim elektroničkim rukavicama i kompjutoriziranim odjelom.“ (Featherstone, Burrows, 2001:20). Virtualna stvarnost za sada je najrealniji dostupni izlet u *druge svjetove*, odmah uz računalne simulacije određenih aktivnosti (ekonomske, političke, društvene, obiteljske...). Doslovnim spajanjem čovjeka i tehnologije, odnosno proteza, on postaje inačica kiborga, što također za sobom povlači pitanje modifikacije ljudskog identiteta. Pojam kiborg se ne odnosi samo na svemoćna bića iz znanstveno-fantastičnih priča već označava i spoj organskog tijela čovjeka sa bilo kakvom tehničkom napravom, najčešće medicinskim pomagalom. Postavlja se pitanje vrijednosti tehničkih naprava i ljudskog tijela te može li prvo poništiti vrijednost drugome.

1. Nadzorna tehnologija kao kontrola duštva

1.1. *Specijalni izvještaj* i nadzor u suvremenom društvu

Film Stevena Spielberga „Specijalni izvještaj“ (2002.), snimljen po istoimenoj priči Philipa K. Dicka, daje nam prikaz paranoičnog društva iz budućnosti u kojem su privatnost i sloboda iznimno reducirane visokim stupnjem tehnološke kontrole koja se provlači kroz gotovo sve aspekte ljudskog života. Priča slijedi detektiva Johna Andertona (Tom Cruise) koji radi u posebnom odjelu policije „Odjel za predzločin“, odjel u kojem policija sprječava zločine koji će se tek dogoditi uz pomoć vizija troje „proroka“ stvorenih genetskim inženjeringom, u svrhu služenja policiji. Vizije proroka koje su policiji reproducirane u obliku hologramskih video zapisa, otkrivaju misli svih građana koje su potencijalno ilegalne te se takvom invazivnom kontrolom misli sprječavaju potencijalni zločini. Iako film kasnije otkriva činjenicu da ne vode nužno sve misli građana u kriminalno djelo (jer je ponekad moguća alternativna vizija proroka u kojoj osoba odluči ipak ne počiniti zločin) to se zanemaruje, opravdavajući to nepotrebnom komplikacijom te se tako uz pomoć kontrole misli, uhićuju i nevinosti ljudi. Nadzor nad mislima građana, koji se konkretno u ovom filmu provodi putem tehnologiziranih snova proroka stvorenih genetičkim inženjeringom, ultimativni je oblik nadzora i kontrole koji omogućava stvaranje čovjeka po obrascu određene ideologije, gubeći osobnost i slobodu.

„Specijalni izvještaj“ prikazuje samo jedan način upotrebe takve vrste kontrole, u svrhu zaštite ali s devastirajućim posljedicama na društvo – oduzimanje fizičke slobode nevinima te potenciranje masovne paranoje što dalje vodi u samo još intenzivnije provođenje nadzora. Iako u suvremenom društvu ne postoji tehnologija direktnog nadgledanja misli građana, te se misli oblikuju i usmjeravaju tehnikom masovnih medija koji promoviraju određene vrijednosti i poželjno ponašanje, no o tome će biti riječi u jednom od sljedećih poglavlja.

Vidljiv je i problem imperfekcije tehnologije kojoj se često pridaju božanska svojstva nepogrešivosti i moći dok je zapravo, stvorena od strane „pogrešivog“ čovjeka i sama pogrešiva, često i u većoj mjeri od čovjeka jer ne posjeduje racionalan um, moralni kodeks ili emocije koje služe kao smjernice. Takvo je oslanjanje na tehnologiju kao kontrolora društva zato štetno i nepodobno. Oslanjanje na tehnologiju pri predviđanju zločina, već je započelo u SAD-u gdje policija koristi program PredPol koji „stvara predviđanja na temelju vremenskog perioda i lokacija prijašnjih zločina u kombinaciji sa sociološkim informacijama o

kriminalnom ponašanju i obrascima.“ (Kelly, 2013.) „Kompjutorske baze podataka stvaraju alat za invazivnu identifikaciju i nadgledanje pa je tako populacija doslovno kontrolirana od strane strojeva i informacija.“ (Dinello, 2005: 168).

Ovo fiktivno Washingtonsko društvo iz 2054. godine podvrgnuto je mnogobrojnim oblicima kontrole koji uključuju i kamere i skenere čipova koji su ugrađeni u šarenice svakog pojedinog građanina, a koji se nalaze posvuda; na ulasku i izlasku iz vlakova, domova, poslova, u dućanima, na ulicama skriveni u ogromnim reklamnim pločama. Oni ne služe samo kako bi osigurali pretjeranu kontrolu kretanja i akcija građana već se njima služe i marketinške korporacije koje svoje oglase sa billboard ploča usmjeravaju na konkretnu osobu očitavajući njene šarenice pomoću čega doznaju sve o njenom/njegovom socio-ekonomskom statusu, geo-demografskim značajkama i preferencijama vezanim uz potrošačke navike pojedinca. Na taj način svaka osoba dobiva personificirani oglas koji mu nudi „baš ono što mu treba“. Također, ulazeći u trgovine, svakom se kupcu obraća hologramski čitač šarenice koji tada opet pristupa bazi podataka kupca te na temelju njegovih prošlih konzumacija sugerira mu kupnju novih proizvoda. Na taj način privatnost u potpunosti nestaje te ljudi postaju hodajuće baze podataka koji su dostupni u svakom trenutku.

Ovakav način praćenja već je prisutan u suvremenom društvu u nešto manje intruzivnom obliku, a nove tehnologije koje rade na ovakvom principu konstantno su u razvoju. U potrošačkom društvu u kakvom trenutno živimo naglasak življenja stoji na konstantnoj konzumaciji proizvoda i usluga koji definiraju sreću potrošača pa su na taj način korporacije najveći profiteri ovakvog društvenog mentaliteta. Koristeći se nadzornom tehnologijom one stvaraju ciljani marketing koji im omogućava određenu kontrolu nad potrošačem i njegovim navikama te ga na taj način tjera na daljnju i sve intenzivniju konzumaciju. Takav način nadzora opće je prihvaćen jer ide u prilog vrijednostima potrošačkog društva koje se kreću oko što višeg materijalnog statusa i trenutnog zadovoljavanja potreba konzumacijom materijalnih dobara. Društvo postaje rob potrošnih objekata koji njime upravljaju, a tehnologija, koja je uostalom i sama potrošni objekt, alat koji služi za širenje i ukorijenjavanje takvog robovanja.

Iako se u suvremenom svijetu još uvijek ne koristimo metodom skeniranja šarenice u svim prigodama, ova najpouzdanija biometrijska tehnika prepoznavanja već je u upotrebi kao sredstvo zaštite pristupa u brojnim visoko zaštićenim institucijama, hotelima, na aerodromima itd. Iako postojio opasnost od daljnje korporacijske zlouporabe takvog sustava prepoznavanja zasada su „posebne kartice u supermarketima glavna sredstva za praćenje proizvoda, odnosno afiniteta mušterija, što onda pomaže u izrađivanju profila i klasifikaciji potrošača.“ (Horvat,

2008: 187). Razvija se i nešto kompleksija tehnologija praćenja konzumeristički navika pa bi se tako do 2015. godine na tržištu trebali pojaviti proizvodi poput smartphoneova, kompjutera i tableta u koje je implementirana eye-tracking tehnologija koja kompanijama omogućava praćenje korisnikovih navika u obliku najčitanijih riječi ili fraza na temelju pokreta očiju, u kombinaciji sa već prisutnim prikupljanjem podataka o korisniku koji uključuju praćenje klikova, traženih riječi u online tražilicama i kupljenih artikala u online trgovinama. Na taj način tehnološki proizvodi uče navike i interese korisnika i pozivaju ga na konzumaciju sličnih/jednakih usluga, proizvoda ili sadržaja. Konzumacija više ne spada u privatnu sferu života već se uzdiže u javni spektakl u kojem smo vječno prisutni i nadgledani.

Jedna od suvremenih metoda praćenja koja se ne koristi od strane korporacija već vlade, a može se istaknuti kao najintruzivniji vladin mehanizam prismotre je ona koju razvija Pentagon (sjedište Ministarstva obrane u SAD-u), a koja služi urbanom nadzoru služeći se računalnom tehnologijom i tisućama kamera kako bi pratila, analizirala i snimila kretanje svih vozila. „Srž projekta jest računalni software koji je sposoban automatski identificirati vozila pomoću veličine, boje, oblika i registarskih tablica, ili vozače i prolaznike po licu.“ (FCN, 2013.) Ovaj se projekt, kao i mnogi drugi takvog karaktera, također razvija u svrhu obrane ili prevencije od terorizma no znanstvenici i stručnjaci za privatnost koji su upoznati sa face-recognition tehnologijom upozoravaju na opasnost od mogućnosti njenog primjenjivanja na građane, od strane marketinških agencija ili vlade, i izvan Pentagona u svrhe koje nisu povezane s obranom od terorizma.

Najintruzivnija metoda prismotre prikazana u „Specijalnom izvještaju“ jest ona koja uključuje robotizirane pauke koje policija ima pravo pustiti u bilo koje vrijeme, bez upozorenja, u privatne domove. Takvi pauci, koji se također koriste skeniranjem šarenice, služe za instantno identificiranje osoba na određenom području (recimo u stambenoj zgradi) te su građani u trenutku ulaska pauka u vlastite domove dužni prekinuti bilo koju aktivnost, neovisno o važnosti, te se prepustiti skeniranju.

Iako je teško zamisliti ovakvu invaziju na privatnost u suvremenom društvu, tehnologija veoma slična ovoj već je razvijena i upotrebi od strane britanske vojske koja ovakve tehno pauke koristi kao „izviđače“ u opasnim područjima. Pauci se puštaju u potencijalno opasna područja poput zgrada u kojima postoji mogućnost od smrtonosnih zamki te u neprijateljska područja te na taj način vojnici nadziru takva područja bez da se sami upuštaju u opasnost.

Budući da se najviša tehnologija najčešće razvija u svrhu obrane i zaštite, odnosno za vojne potrebe, možemo pretpostaviti da postoji mogućnost da ovakva vrsta tehnologije, a i još mnoštvo drugih, u bližoj ili daljoj budućnosti uđu u komercijalnu upotrebu jednako kao što se

dogodilo i sa samim Internetom koji je, iako stvoren kao mjera vojne zaštite 1960. godine, trenutačno neizostavni tehnološki alat društva 21. stoljeća. Vojna tehnologija stvorena u svrhu obrane i zaštite posjeduje visoka svojstva intruzivnosti i nadzora pa postoji realna opasnost od sve većeg zadiranja u privatnost ljudi ukoliko se pojavi kao komercijalna tehnologija korištena od strane vlade, korporacija pa i samih građana.

Invazija na privatnost preko Interneta dešava se u obliku konstantnog prikupljanja podataka korisnika, upotrebe *cookiea* (malenih datoteka koje prate što korisnik posjećuje i kada), internet pretraživača koji prate IP adresu⁴ korisnika i pritom njegove navike pretraživanja određenih pojmova ili *siteova*, upadanja raznih zloćudnih virusa i programa u računalo koji mogu ukrasti razne osjetljive informacije korisnika te ih poslati na drugu adresu. Također, dobrovoljno izlaganje privatnosti na javni uvid svima, dešava se na socijalnim mrežama te je postalo uobičajeno, dobrovoljno pa i poželjno. Na taj se način još i više briše granica između privatne i javne sfere života pojedinca. Takvo spajanje javnog i privatnog još je jedna odlika potrošačkog društva u kojem individualistički ego, uz materijalizam, tjera na javno izlaganje vlastitog života kao dičenje vlastitom osobom te vlastitim socio-ekonomskim statusom.

Situacija prikazana u filmu „Specijalni izvještaj“ savršeno ilustrira svijet nakon terorističkog napada u Americi 11. rujna, jer posao policije više nije samo pronalaženje zločinaca koji jesu počinili zločin već i pronalaženje zločinaca koji će tek počiniti zločin. Također, sveprisutna kontrola građana koju nalazimo u obliku video kamera postavljenih na ulici, u trgovinama, u tramvajima, na internetu, u mobitelima, opravdava se stalnim strahom od potencijalnih terorističkih napada i opasnih zločinaca, čime se širi strah i paranoja među građanima te se oni dobrovoljno podvrgavaju takvoj vrsti kontrole misleći da tako štite sebe. U Londonu, koji se smatra jednim od najnadziranijih gradova na svijetu, postoji više od milijun kamera na javnim površinama, osobu dnevno zabilježi oko 300 kamera, a ministar unutarnjih poslova priznaje da „CCTV⁵ vodi masovnim gubicima i minimalnoj efektivnosti. Kamere stvaraju ogromnu povredu privatnosti, a osiguravaju malen ili nikakav napredak u sigurnosti“ (BBC, 2013.)

Podupirući konstantno nadgledanje i prikupljanje osobnih informacija, građani se podvrgavaju intenzivnom programu zaštite misleći da žive slobodno i sigurno, dok zapravo žive u distopičnom svijetu koji je uzrokovan potpunom erozijom privatnosti i slobode, a ne

⁴ IP adresa računala je jedinstvena broječna oznaka koju posjeduje svako računalo

⁵ Closed-circuit television; TV sistem u kojem signali nisu javno distribuirani već su praćeni uglavnom u svrhu nadzora i sigurnosti

terorističkim napadima. Ovakvo društvo nadzora prikazano u „Specijalnom izvještaju“ „samo pomalo pretjerano oslikava naš svijet umrežene, nadzorne, visoko tehnologizirane prizmatre.“ (Dinello, 2005: 167).

1.2. 1984. i panoptički totalitarizam

„1984.“, roman je Georga Orwella izdan 1949. godine kojim se autor žestoko suprotstavio tada aktualnom staljinizmu, koji unatoč tome što se više ne provodi kao ideologija, elementi na koje Orwell upozorava kao moguće smjernice prema distopičnom društvu postoje i danas. Problematično tehno-totalitarno društvo prikazuje se kroz oči Winstona Smitha, običnog radnika nezadovoljnog sistemom u kojem živi no u nemogućnosti da to na bilo koji način izrazi zbog konstantnog video nadzora te nadzora Misaone policije koja prati sve sumnjive akcije i reakcije građana, a koje mogu ukazivati na nezadovoljnost sistemom.

Ovaj distopični svijet podjeljen je u 3 megadržave: Oceaniju, u kojoj je smještena radnja romana, Euraziju i Orijentaziju. Tri su države u konstantnom fiktivnom ratu kojeg vlada propagira nebi li širila mržnju, strah i nacionalni ponos, na čemu se uostalom i temelji privrženost građana Oceaniji. Stvarna svrha fiktivnih ratova jest omogućavanje potrošnje viška proizvodnje kako nebi došlo do gomilanja resursa kod građana koji bi time mogli prosperirati te u konačnici steći znanje. „U tom se iščitava klasični marksistički stav prema kojemu je kontrolom sredstava za proizvodnju – baze omogućen razvoj i kontrola nadgradnje – kultura, znanje.“ (Matanić, Koludrović, 2010:44) Znanje, u formi kakvoj ju poznajemo danas, zabranjeno je zbog nepoćudnih posljedica za totalitarno društvo koje dolazi u obliku kritičkog razmišljanja i mogućnosti spoznaje da postoji nešto bolje od danog sistema. Jedina forma znanja je ona koju servira Partija, a koja se sastoji od promoviranja partijskih vrijednosti koje uključuju neznanje, rat, mržnju prema državnim neprijateljima i neslobodu. „Što Partija drži istinom jest istina. Nemoguće je vidjeti zbilju osim gledajući ju kroz oči Partije.“ (Orwell, 2001:233)

Partijom upravlja Veliki Brat, misteriozna ličnost čije se lice javlja na ogromnim plakatim postavljenim diljem grada, koji se doživljava kao svemoćan i nepogrešiv jer „svaki uspjeh, svako ostvarenje, svaka pobjeda, svako znanstveno otkriće, sve znanje, sva sreća, sva vrlina, izviru izravno iz njegova vodstva i nadahnuća.“ (Orwell, 2008:217.). Građani su odgojeni od malih nogu da Partiju doživljavaju svetom te da cijele svoje živote podrede njoj. Svatko tko se ogriješi o svete vrijednosti Partije mučen je te na posljetku smaknut.

„Rat je mir, sloboda je ropstvo, neznanje je moć“, parole su koje država svakodnevno usađuje u um građana istovremeno primjenjujući tehnike „duplozofije“⁶ i „novozbora“⁷. Također je zabranjena masovna proizvodnja (svi građani žive u ekstremno siromašnim uvjetima), bilo koji oblik ljubavi (ne postoje ljubavne veze, iskrena prijateljstva, obiteljska ljubav), seksualni odnosi (seks služi isključivo u svhu prokreacije i svodi se na neugodnu dužnost), umjetnost (ona ne postoji jer ne postoje individualizam i kreativnost), pozitivne emocije koje nisu usmjerene prema Partiji (sve druge pozitivne emocije shvaćene su kao prijetnja). Partijska se ideologija temelji na činjenici da su ljudi nesposobni živjeti ako nisu kontrolirani i vođeni te ako se predaju uživanju i emocijama. Građani prihvaćaju takvu ideologiju smatrajući Velikog Brata nepogrešivim i svetim te se dobrovoljno predaju životu totalnog nadzora i ropstva ne propitujući ju.

Stvarnost svih zabrana zapravo kreće od potrebe totalitarne države da u čovjeku uništi individualizam, sposobnost za istinsko uživanje i sreću, sposobnost za spoznaju te na taj način stvori do njega bezličnu tvorevinu sposobnu jedino za sljedbu volje Partije i mržnju prema „državnim izdajicama“ odnosno građanima koji su se pobunili protiv sistema.

Sve ove zabrane dio su politike Partije, a nadzor nad građanima, kako bi se ustanovilo žive li svi po pravilima, provodi se putem panoptikonskih telekrana odnosno video ekrana postavljenih u svim domovima i diljem cijelog grada. Video ekrani uključeni su 24 sata dnevno te oni istovremeno primaju i emitiraju. Koji god bi zvuk Winston proizveo iznad razine vrlo tihog šapta, telekran bi registrirao; štoviše, dokle god ostane u vidnom polju koje obuhvaća metalna ploča njega se moglo i vidjeti, a ne samo čuti. „Viđen je, ali ne vidi; objektom je obavijesti, ali nikad subjektom u komunikaciji“ (Foucault, 1994: 206) Totalitarni svijet iz „1984.“ ne može egzistirati bez tehnologije jer su vladajući u mogućnosti provoditi svoju politiku jedino uz pomoć iste. Uništavanje privatnosti ovdje je dovedeno do maksimalne razine te u kombinaciji s restrikcijama koje postavlja država, čovjek se pretvara u pokornog sljedbenika ideologije zanemarujući sebe u korist države.

Engleski filozof Jeremy Bentham u 18. stoljeću radi nacrt za Panoptikon, institucionalnu zgradu koja omogućava čuvarima da promatraju sve zatvorenike bez da oni znaju gleda li ih se ili ne. Kasnije francuski filozof i društveni teoretičar, Michel Foucault uzima taj nacrt kao metaforu za „disciplinarna“ društva opsjednuta nadzorom i provođenjem

⁶ „Sustav razmišljanja pod nazivom duplozofija omogućuje ljudima promišljanje na dva fronta – ovisno o zadanoj domeni aktivira se odgovarajući modus mišljenja i djelovanja – time se zadovoljava preduvjet stalnosti politike, usprkos njezinoj sklonosti modificiranju.“ (Matanić, Koludrović, 2010:43)

⁷ Službeni izmišljeni jezik Oceanije, znatno pojednostavljeni engleski koji uklanja sve pojmove i konstrukcije iz jezika koje bi mogle dovesti čovjeka do opasnih misli o slobodi i pobuni protiv sistema.

reda takvim načinom. Panoptikon, odnosno telekran u slučaju Orwellovog romana, stvara svjesnost stalne vidljivosti kao oblika moći nad čovjekom i zamjenjuje fizičko zatočenje koje je prije predstavljalo oblik dominacije. Takva vrsta nadzora, po Foucaultu, dovodi do samonadzora kod građana koji počinju regulirati svoje ponašanje i usklađivati ga s onim koje je poželjno od strane države.

Glavni učinak Panoptikona jest „da se kod zatočenika stvori svjesno i stalno stanje vidljivosti kojim se osigurava automatsko funkcioniranje moći.“ (Foucault, 1994: 206). Potrebno je da nadgledanje bude kontinuirano u svojim posljedicama i da stalno održava odnos moći nad promatranim, zato Bentham postavlja načelo da moć mora biti vidljiva i neprovjerljiva; u „1984.“ građani su neprestano svjesni telekrana koji je uperen u njih, ali oni nikada ne znaju gleda li ih netko tog trenutka, ali su sigurni da se to uvijek može dogoditi.

Kako je društvena struktura složenija i masovnija to postoji sve veća potreba za disciplinskim nadziranjem i ono što se prije odnosilo na sve razgranatiji policijski nadzor danas se u informacijskom društvu nadopunjuje video nadzorom. Tako se disciplinarno društvo danas pokušava uspostaviti CCTV kamerama, internet nadzorom te mnogim drugim sistemima praćenja korištenih ne samo od strane države već i od strane korporacija koje iskorištavaju sveprisutni duh potrošačkog društva.

U Oceaniji, građani privatno ne koriste tehnologiju osim u obliku telekrana. Sva tehnologija i sva znanost su u rukama države te se koriste isključivo za ratovanje, potlačivanje, uspostavljanje reda i nadzor. Primarni su proizvodnja oružja i vozila za stalno ratovanje, upotreba telekrana za stalni nadzor, korištenje lobotomije na „neposlušnim“ građanima te ulaganja u znanstvena istraživanja ultimativne kontrole čovjeka – kontrole misli. Orwell na ovaj način upozorava na razornu moć tehnologije ukoliko završi u rukama moćne manjine koja tada pomoću nje stvara novo, umjetno društvo izgrađeno prema svojim interesima, pojedinac gubi značenje. Čovjeka je moguće potčiniti i uništiti njegovu ljudskost totalnim nadzorom, a totalni se nadzor postiže jedino tehnologijom.

Država uspostavlja totalitarnu vladu koristeći tehnologiju na način da sav materijalni dobitak iz „masovne proizvodnje“ umjeravaju na fiktivno ratovanje tako da svi građani posjeduju jednaku minimalnu količinu osobne imovine. Sveopće i stalno prisutno siromaštvo opravdava se građanima potrebom za zaštitom države od neprijatelja što oni prihvaćaju bez prigovora jer su, uz pomoć ideologije provedene video nadzorom, svi sposobni voljeti isključivo državu te činiti sve potrebne žrtve za nju. Na taj se način uništavaju pojmovi klase i hijerarhičnog društva – svi su jednako nebitni.

Manje drastični primjeri centraliziranja tehnologije u rukama države mogu se naći u svjetskoj povijesti, ali su prisutni i u suvremenom svijetu gdje državni vrh ima prioritet nad korištenjem najviše tehnologije te ju koristi u svrhu kreiranja svjetske politike i društvenog poretka putem proizvodnje oružja, provođenja nadzora (u određenim mjerama), korištenja špijunaže itd. Na taj se način, uostalom, i Sovjetski savez, čija je kritika Orwellov roman, izdigao u moćnu silu 30-ih godina prošlog stoljeća. Jedina suvremena država koja funkcionira orvelijanski jest Sjeverna Koreja čiji opstanak ovisi o propagandi i masovnoj kontroli mišljenja, prijateljstva ratom, konstantnom nadzoru, cenzuri, reduciranju osobnih prava i gušenju individualnosti. Ideologija se održava, jednako kao u „1984.“, mržnjom, strahom i neznanjem. Mediji se koriste isključivo za promicanje propagande i pomno odabranog „znanja“ od strane države, a Internet je cenzuriran do mjere da se gotovo ne može nazvati tim imenom. Kao i Oceanija, i ova država održava ideologiju moćnom stalnim širenjem straha od rata, stalnim naoružavanjima i stalnom uporabom znanosti u svrhu proizvodnje što razornijeg oružja kako bi se zaštitila od zapadnih, liberalnih, ideološki štetnih utjecaja. Sjeverna Koreja, vrlo je slikovit primjer, kako je uz pomoć tehnologije moguće uspostaviti i obnašati nečovječnu ideologiju u kojoj ne postoji sloboda govora i misli te u kojoj je pojedinac potpuno nebitan.

2. Biotehnologija kao kontrola društva

2.1. *Gattaca* i djeca po narudžbi

Film „*Gattaca*“ (1997.) redatelja Andrew Nicola prikazuje fiktivno društvo iz bliske budućnosti u kojem je upotreba genske tehnologije i umjetne reprodukcije društveno prihvatljiva i, štoviše, poželjna. Upotrebom takve tehnologije stvaraju se „savršeni“ ljudi bez potencijala za bilo kakve fizičke i psihičke smetnje u daljnjem životu. Za razliku od njih, postoje i „degenerirani“, odnosno ljudi stvoreni bez pomoći genske tehnologije koji zauzimaju niži sloj društva bez obzira na svoje sposobnosti. Budući da je odmah nakon rođenja djeteta moguće u nekoliko sekundi, putem djetotove krvi, ispitati njegov potencijal za fizičke i psihičke smetnje u kasnijem životu, prirodno rođeni su zauvijek stigmatizirani zbog mane koju nose. Junak filma, Vincent Freeman (Ethan Hawke) jedan je od prirodno rođenih koji se odbija prepustiti načinu života kakav mu je propisan; želi se zaposliti u *Gattaci*,

svemirskoj agenciji, no takav je posao, kao i većina ostalih poslova, predviđen samo za savršene, umjetno stvorene ljude.

U ovom se društvu društvena klasifikacija temelji na razlici između umjetno stvorenih i prirodno stvorenih građana gdje prvi imaju priliku zauzeti najviši socijalno ekonomski status, dok drugi takvih prilika nemaju – nalaze se na dnu društvene ljestvice gdje i ostaju. Budući da je navedena razlika baza društvenih odnosa, primjenjuje se ekstenzivna biometrijska kontrola građana. Svaka osoba posjeduje svoj „profil“ koji sadrži, uz navedeni identitet i fotografiju, točnu sliku fizičkog i psihičkog stanja osobe, kako trenutačnog tako i potencijalnog. Profili su dostupni svima na temelju analize krvi, kose, sline ili urina. Ne samo da se ovakva biometrijska kontrola provodi od strane policije i na radnom mjestu već je bilo koji građanin u mogućnosti provjeriti status bilo kojeg drugog građanina u samo nekoliko sekundi, odnoseći primjerice, njegovu vlas kose u ured za analizu. Tako uvid u nečije psiho-fizičko stanje postaje temelj za sva prijateljstva, romantične veze ili poslovne odnose jer se „važeci“ ne mješaju s „nevažecima“. Tijelo postaje temelj poštovanja i funkcioniranja cjelokupnog društva. Samopoštovanje jednako tako funkcionira na bazi tijela; što je tijelo savršenije to je osoba zadovoljnija sama sa sobom. „Toliko su ti detaljno tražili neku manu da je sada to jedino što vidiš“; Vincent govori svojoj djevojci Irene (Uma Thurman) koja, iako savršena, ima malen rizik od zatajenja srca te se u pretjeranoj mjeri identificira sa time.

Vincentove sposobnosti su visoke te ima jak potencijal za rad u Gattaci no ne postoji šansa za njegovo zapošljavanje jer je „nevažeci“ i samim time bezvrijedan pa zato on pronalazi „važecu“ osobu koja je voljna odreći se svog identiteta za određen iznos novca. Vincent tako preuzima identitet Jeromea Merrowa (Jude Law), bivšeg plivača, savršene psiho-fizičke spreme i vrlo visokog kvocijenta inteligencije, koji zbog nesreće više ne može hodati. Vincent se tako, koristeći leće, Jeromov urin, krv, kosu i kompletni *makeover* kako bi što više izgledao kao Jerome, zapošljava u Gattaci i uspeva ostvariti svoj životni san, odletjeti u svemir.

Ukoliko se tehnika manipulacije genima počne koristiti za kreiranje „djece po narudžbi“ može doći do ozbiljnih društvenih problema poput spolne disproporcije, genetičke diskriminacije, klasne podijeljenosti, slabljenja genetske baštine populacije⁸, te stvaranja nove rase, a „Gattaca“ prikazuje neke od njih.

Jednako kao što je svaki obrazac ponašanja u određenom dobu odraz društva u cjelini i njegovih normi, zahtjeva i vrijednosti, tako je i sama reprodukcija odraz jedne društvene ere, u ovom slučaju tehničke društvene ere. „Gattaca“ se bavi situacijom koja je ostvariva ukoliko

⁸ Prijevod termina „genetic pool“ kako ga koristi Marinko Raos u knjizi F. Fukuyame „Kraj čovjeka?..“. Označava skupinu gena ili genskih informacija koje egzistiraju u određenoj populaciji ili vrsti.

nastavimo sa inzistiranjem na manipulaciji i pokoravanju prirode uz pomoć tehnologije čija „božanska“ svojstva dopuštaju čovjeku modifikaciju prirode po osobnim potrebama i željama. Ono što u kombinaciji sa čovjekovom vječnom fantazijom o kontroli prirode čini opasnost od ovakvog scenarija jest stremljenje k tehnološkoj perfekciji koja prodire u suvremeno društvo sve intenzivnije. Svojstva visoke tehnologije koja uključuju inteligenciju, neprestanu stabilnost, racionalnost, perfekciju i široke mogućnosti izvedbe, svojstva su koja čovjek želi poprimiti za sebe kako bi olakšao svoju egzistenciju. „Gattaca“ prikazuje jedno takvo društvo iz bliske budućnosti, opsjednuto savršenim ljudima koji su uvijek zdravi, psihički stabilni i visoko sposobni. Ljudi prerastaju u računala; tijelo je ovdje hardware, a um kompjutorski software. Oni moraju u svakom trenutku biti visoko funkcionalni, nepogrešivi i zdravi kako bi bili poželjni i upotrebljivi. Temelji čovječnosti kakvu poznajemo tada nestaju i bivaju zamjenjeni tehnološkim vrijednosnim procjenama. „Biotehnologije su oruđe snova koje nam daje moć stvaranja nove predodžbe o samima sebi, o našim nasljednicima i o svijetu u kojem živimo, ali i moć da na sve to utječemo. (Rifkin, 1999:14).

„Gattaca“ prikazuje umjetno stvaranje društvenog poretka uvjetovano načinom stvaranja pojedinca i perfekcijom tijela. Čovjek se služi biotehnologijom kako bi stvorio čovjeka i unaprijed mu odredio društveni položaj. No, jednako kao što se unaprijed zna društveno „značenje“ jednog od savršenih tako su i prirodno rođeni, „nevažeci“, poput Vincenta u filmu, od rođenja svjesni svojih mogućnosti napretka u životu jer posebna biometrijska kontrola krvi novorođenčeta instantno utvrđuje njegovu buduću psiho-fizičku biografiju. Tako Vincent proživljava poprilično turobnu mladost znajući da uz 99 postotnu šansu od zatajenja srca i manične depresije, nikada neće moći ostvariti život kakav želi iako su njegove sposobnosti i inteligencija adekvatne. Ne samo da prikazuje umjetno stvaranje društva prema postmodernim tehnološkim zahtjevima, već se Gattaca bavi još jednim problemom koji se javlja usporedno sa ovakvom umjetnom reprodukcijom djece, a to jest ekstenzivna kontrola podrijetla koja garantira nestanak privatnosti. Budući da se poštovanje zaslužuje na temelju zdravog uma i tijela, svatko ima pravo na uvid u psiho fizičku biografiju svakoga. Tijelo postaje javno, za bolest ili čak potencijalnu bolest koja još nije razvijena sada znaju svi – država, poslodavac, susjed, prijatelj, partner. Sve se interpersonalne veze sklapaju na temelju perfekcije tijela, odnosi su potčinjeni toj perfekciji. Svaki pojedinac koji želi uspostaviti i naj opušteniji odnos sa drugim pojedincem, provjerava njegov profil stvarajući na taj način, unaprijed, sliku o drugome na temelju njegovog genetskog koda. Društvo postaje rob tehnološki stvorenog genetskog koda.

Genetski pregled dostupan je i u suvremenom društvu u nešto privatnijem obliku te se koristi za pronalazak genetskih poremećaja proučavanjem ljudskog DNK koristeći uzorke krvi ili sline. Ovom se tehnikom već služe, kako bi diskriminirali, mnoga društva za osiguranja i poneki poslodavac. Genetski se pregled može koristiti i u ranima fazama embrija i na taj način otkloniti gene zaslužne za primjerice Huntingtonovu ili Alzheimerovu bolest, no takve testove vrlo često zahtjevaju i društva za osiguranja i neki poslodavci nebi li uskratili životno osiguranje ili posao pojedincu koji potencijalno može razviti određenu smrtonosnu ili problematičnu bolest. Uvid u genetsku sliku zaposlenika još uvijek nije redoviti postupak pri zapošljavanju. Prema istraživanjima saveznog Ureda za ocjenu tehnologije iz SAD-a, polovica kompanija koja je obavljala genetičke pretrage objavila je otpuštanje „rizičnih“ radnika te su mišljenja javnosti oko takve metode podjeljena. Neki smatraju da je poslodavčevo pravo da zaposli najsigurnije i najproduktivnije radnike te da im upravo putem uvida u genetsku sliku može osigurati optimalnu radnu okolinu, dok neki smatraju da takav postupak zadire u privatnost, vodi u diskriminaciju jer se putem njega zanemaruju znanje, vještine i iskustvo te da je genetska slika potpuno nerelativna pri zapošljavanju budući da na nju pojedinac ne može utjecati jednako kao ni na rasu i spol. Jeremy Rifkin navodi rezultate istraživanja dr. Lise Geller iz 1996. godine koji pokazuju da je od 917 osoba obuhvaćenih tom studijom njih 455 izjavilo da su doživjeli neki oblik diskriminacije na bazi njihove genetske strukture i genetskih predispozicija. Najčešće su genetičku diskriminaciju provodila osiguravajuća društva i zdravstvene ustanove. „Osobna genetička putovnica igrat će u budućnosti ogromnu, a u nekim slučajevima i odlučnu ulogu u odlukama o zapošljavanju u mnogim djelatnostima. (Rifkin, 1999:207)

Iako vrlo nerealna u bližoj budućnosti, najintenzivnija posljedica ovakvog sistema masovnog korištenja eugenike jest stvaranje umjetnog društva u kojem se dokidaju društveni slojevi kakve danas poznajemo. S tehnologijom koja omogućava stvaranje čovjeka s najvišim intelektualnim i fizičkim karakteristikama postoji opasnost od rađanja novog društva u kojem su svi pojedinci jednako ili barem slično, sposobni. „Hoće li dijete po narudži ikada postati jeftino i razmjerno rašireno, ovisit će o brzini pada cijena prgleda zametaka prije usađivanja i drugih sličnih tehnologija.“ (Fukuyama, 2003:107). U hipotetskoj situaciji gdje genetski inženjering ovakve vrste postaje uobičajena metoda stvaranja čovjeka dolazi do ozbiljnih problema koji uključuje nedostatak populacije s nižim sposobnostima koja obavlja intelektualno nezahtjevnije i manje plaćene poslove i višak sposobnih pojedinaca koji bi tada nailazili na zid prilikom zapošljavanja zbog ograničenog broja radnih mjesta i aktivnosti za nadarenije pojedince. U hipotetskoj situaciji u kojoj je velika većina populacije nadprosječno

sposobna društvo nailazi na novi izazov – kako urediti društvo po potpuno novom obrascu, društvo u kojem svi žele visok socio-ekonomski status, a nitko ne želi obavljati fizički zahtjevne, nisko plaćene poslove nužne za opstanak društva. Takvo društvo kočila bi konstantna netrpeljivost i konkurencija između pojedinaca koji smatraju da zaslužuju određene poslove, povlastice i/ili (vodeće) pozicije te bi društvene norme i vrijednosti koje su prisutne u suvremenom svijetu ustupile mjesto novima temeljenim upravo na visokoj konkurentnosti i nestabilnosti ljudskih odnosa kao posljedici iste. Koliko god „društvo intelektualaca“ ima idiličan prizvuk, vrlo je teško zamisliti njegovu organizaciju pod pretpostavkom da društvena podjela rada oduvijek definira društvo i čini njegov opstanak mogućim.

Od ovakve situacije, realnija je situacija u kojoj samo imućni pojedinci imaju pristup genskoj tehnologiji jer među znanstvenicima i vladajućim tijelima postoji svjesnost o problematičnoj naravi postupka ukoliko je dostupan svima. „Gattaca“ se bavi sličnim problemom; razlikom životnih šansi između „važućih“, umjetno stvorenih pojedinaca i „nevažućih“, prirodno stvorenih pojedinaca, što uzrokuje veliku genetsku diskriminaciju iako je ona zabranjena zakonom. Iako film ne implicira da je genska tehnologija dostupna samo naj imućnijim roditeljima realna je opcija da u stvarnosti bude. Na taj način imućni dobivaju visoke povlastice kreiranja vlastitog djeteta čineći time još veći jaz između bogatih i siromašnih. Postotak se siromašne populacije povećava gotovo proporcionalno porastu svjetske populacije zbog sve većeg iskorištavanja prirodnih resursa od strane sve brojnijeg stanovništva. Time se povećavaju i razlike između bogatih i siromašnih, a koncentriranost genske tehnologije u rukama povlaštene manjine samo bi produbila razlike i stvorila nezadovoljstvo. Također, neizbježan je i problem spolne disproporcije u svjetskom stanovništvu s obzirom na i dalje široko prisutne preferencije prema muškom spolu djeteta što do izražaja najviše dolazi u Aziji gdje je zbog masovnih abortusa ženske djece dosta iskrivljen omjer muške i ženske djece. Takav poremećen omjer spolova može uzrokovati određene društvene probleme u svezi sa bračnim partnerstvima. Jednako tako moguće je da se određene fizičke karakteristike koje nikada nisu bile najpoželjnije počnu smatrati fizičkim deformacijama (npr. niži rast). Do genetičke diskriminacije prikazane u filmu, dolazi sa sve većom financijskom dostupnošću genske tehnologije gdje ju ima prilike koristiti velik broj stanovništva, ali je jednako tako i nedostupna velikom djelu stanovništva. Posljedice, vrlo moguće, uključuju diskriminaciju i nejednakost životnih šansi kako to opisuje „Gattaca“, ali i ugrožavanje genetske baštine čovječanstva.

2.2. Vrli novi svijet i državna intervencija pri stvaranju čovjeka

Huxleyev roman „Vrli novi svijet“ iz 1932. godine kritika je ubrzanog znanstvenog i tehnološkog razvoja koji može postati sredstvo kontrole ukoliko se nađe u rukama države koja na taj način može vršiti kontrolu nad građanima i stvarati sistem kakav želi. Anti-utopijsko društvo koje Huxley opisuje u potpunosti počiva na principima biotehnologije uz pomoć koje državni vođe stvaraju funkcionalno društvo bez upotrebe sile ili zakona. Roman je ujedno i kritika rastućeg konzumerizma i masovne proizvodnje pa tako građani ove Svjetske države (koja ujedinjuje cijeli planet) štiju Henry Forda kao najviše božanstvo te godine broje od dana rođenja samog Forda pa je tako radnja smještena u 632. godinu Fordove ere.

Ovo fiktivno društvo ne poznaje prirodnu reprodukciju smatrajući taj čin nepoželjnim i zaostalim jer dovodi do stvaranja obitelji i prisnih veza između ljudi što je u Fordovoj eri potpuno uklonjeno iz ljudskih života smatrajući da emotivni odnosi dovode do nepotrebnih nestabilnosti koje, na kraju krajeva, ugrožavaju i samu državu. Parola Svjetske države koja glasi „Zajednica, identitet, stabilnost“ sugerira nekoliko temeljnih odrednica društva koje se temelji na umjetno stvorenim kastama; svaki je pojedinac dio striktno određene kaste i pripadajući joj, on na određen način pridonosi zajednici, svaki pojedinac se identificira isključivo putem pripadnosti određenoj kasti, kaste su temelj stabilnosti društva jer svatko zna svoju ulogu te ju izvršava bespogovorno. Socijalna mobilnost ne postoji.

Da bi „proizvela“ građane kakve želi, država se služi naprednom biotehnologijom. U centrima za reprodukciju i razvitak, stotine znanstvenika radi na stvaranju pojedinaca umjetnom oplodnjom jajnika razvijajući embrije u zamjenskim maternicama i pripremajući ih za određenu kastu; Alfa, Beta, Gama, Delta, ili Epsilon, gdje su Alfe najsposobniji i najinteligentniji pojedinci stvoreni za najviše pozicije u društvu, a Epsiloni polu-imbecili sposobni isključivo za težak fizički rad. Priprema za pripadnost kasti počinje već u embrijo fazi kada se primjerice najvišim kastama ubrizgavaju sredstva koja ih čine otpornim na brojne infekcije dok se zadnjim trima kastama smanjuje inteligencija smanjivanjem dotoka zraka ili ih se izlaže ekstremno hladnim uvjetima kako bi u kasnijem životu preferirali vrlo visoke temperature što ih čini podobnim za rad lošim klimatskim uvjetima i/ili u rudnicima. Znanstvenici se također služe i procesom bokanovskizacije, odnosno kloniranjem koji je u suštini princip masovne proizvodnje primjenjen u biologiji. Bokanovskizacija, kojom je moguće proizvesti čak 96 istovjetnih pojedinaca iz jednog jajašca, se primjenjuje isključivo na nižim kastama jer kao takvi nisu bitan dio društva, njihova je brojčanost daleko važnija od osobnosti budući da im je svrha obavljanje ne-intelektualnih poslova.

Nakon rođenja, djeca se svakodnevno pripremaju za kastinski život koji im slijedi u Centru za odgoj, gdje im se tehnikama poput hipnopedije⁹ i neo-pavlovljevim uvjetovanjem¹⁰ usađuje ljubav prema vlastitoj kasti te cjelokupne želje, interesi i način razmišljanja kaste kojoj pripadaju. Djeca nisu od nikakve koristi državi i zajednici pa zato znanstvenici konstantno rade na stvaranju tehnika koje bi omogućile što ranije sazrijevanje i starenje djece. Jednom kada dosegnu dob u kojoj su spremni za rad, pojedinci postaju građani u pravom smislu riječi – tada svatko u skladu sa svojim kastinskim obavezama izravno sudjeluje u stvaranju zajednice i stabilnosti. O načinu života koji uključuje potpuno uklanjanje negativnih emocija i širenje sveopćeg hedonizma na sve sfere života, od strane države, kako bi se uklonilo kritičko mišljenje i stvorilo jednodimenzionalno, nečovječno društvo, bit će riječi u jednom sljedećih poglavlja. Iako tehnologija znatno oblikuje živote građana Svjetske države u specifičnom smjeru, ovdje se koncentriramo isključivo na biotehnologiju koju kontrolira država i time diktira smjer razvoja društva.

Stvarajući nemobilne, krute kaste država preobličava pojam identiteta. Pojedinci se identificiraju isključivo putem kaste kojoj pripadaju. Putem kasti i specifičnih tehnika odgoja (hipnopedija i neo-Pavlovljevo uvjetovanje), država drži kontrolu nad društvenim poretom koji je stabilan, nepromjenjiv i čiji su pripadnici zadovoljni svojim životima i svojom pozicijom, ne želeći se uzdići na društvenoj ljestvici. Država je time zaštićena od pobuna, ustanaka ili bilo kakvih anti-državnih akcija. Političke institucije ukinule su ljudsku prirodu i odgoj. Budući da ne postoji obitelj, djecu usmjeravaju isključivo Centri za odgoj čineći od njih prihvatljive građane, potrošače i radnike. Ukoliko država ima kompletnu vlast nad svom biotehnologijom u društvu tada ona ima i kompletnu vlast nad ljudskim životima te tada možemo govoriti o apsolutnoj moći. Ona tada funkcionira po cijenu ljudskog dostojanstva i ljudskog identiteta. Građani nisu ništa do poslušnih potrošača i radnika koji svakodnevno vrše svoje radne i potrošačke dužnosti da bi osigurali opstanak zemlje u kojoj žive. Oni su samo mehanizam koji pokreće, pritom se ponekad zabavljajući uz legalnu drogu Somu. Američki politolog Francis Fukuyama upozorava da u ovakvom slučaju, gdje država maksimalno koristi dobit biotehnologije u svoju korist, građani postaju sretni robovi, gube ljudsku narav, gube mogućnost izbora (2003.). Oni su samo olupine, nesposobne za dublje promišljanje, sposobni isključivo za konzumaciju koja ih čini sretnima.

⁹ Učenje u snu. Djeca prilikom spavanja preslušavaju audio snimke glasa koji ih upućuje u pravila ponašanja određene kaste te usmjerava njihove emocije prema određenim stvarima u skladu s kastom kojoj pripadaju.

¹⁰ Proces temeljen na eksperimentu ruskog psihologa Ivana Pavlova, pomoću kazni i nagrada malu djecu uče negativnim ili pozitivnim emocijama prema određenim objektima u skladu s kastom kojoj pripadaju .

Huxley piše Vrli novi svijet prvenstveno kao kritiku američkog društva pod utjecajem znanstvenog progresa i konzumerističkih navika. Kritika ubrzanog znanstvenog progresa očituje se prvenstveno u genetskom inženjeringu odnosno stvaranju ljudi koje zajedno sa fordističkim duhom društva čini ubranu masovnu proizvodnju ljudi na traci pospješeno i procesom kloniranja. Ljudi se proizvode poput ostale robe u potrošačkim društvima te i sami postaju potrošna roba – objekti kojima se služi totalitarna država da bi postigla svoje ciljeve.

Proces Bokanovsky odnosno kloniranje, u suvremenom svijetu izaziva mnoge etične prijepore. Pojam kloniranje označava postupke kojima nastaju genetički istovjetni organizmi aseksualnim putem. Prvi problem izvire iz pitanja koliko je etično vršiti eksperimente na ljudima koji su nužni da bi proces kloniranja uspio. Do uspješnog kloniranja ovce Dolly 1997. godine došlo je tek nakon 270 neuspjelih pokušaja i mnogo kloniranih životinja rođenih s malformacijama. Također je upitno kako bi društvo uopće funkcioniralo kada bi kloniranje postalo uobičajena praksa. Postoji mogućnost neformalne uskrate nekih ljudskih prava i diskriminacije kloniranih osoba. Do takve situacije vjerojatno neće doći u bližoj budućnosti budući da je eksperimentiranje s kloniranjem na ljudima zabranjeno u većini država (pa i u Hrvatskoj¹¹) te postoji svjesnost o mogućim posljedicama, a i žestoko protivljenje od strane velikog djela svjetske populacije zajedno sa Katoličkom crkvom. Huxley proces kloniranja u romanu koristi isključivo na nižim kastama, skoro bezvrijednim ljudima koji društvu ne pridonose svojim intelektom te su samim time lišeni ljudskog dostojanstva od strane države koja ih više ne tretira kao ljude već kao radnu snagu koju kloniranjem treba brojčano uvećati. Autor uspoređuje proces kloniranja s masovnom proizvodnjom dobara u potrošačkom društvu gdje se objekti ubrzano proizvode nebi li zadovoljili trenutne potrebe društva. Moguće je spomenuti i sam genetski inženjering odnosno nastanak „djece po narudžbi“ kao doprinos tehnologije potrošačkom društvu koji omogućava roditeljima da i pri stvaranju djeteta ispolje svoje potrošačke preferencije i individualnost pri odabiru djeteta po mjeri jednako kao i pri biranju bilo kojeg drugog proizvoda.

Tehnike koje u romanu predviđa Huxley, poput umjetne oplodnje *in vitro*¹², već su se počele primjenivati, a na ideji zamjenskih maternica koje bi hranile i čuvale dijete svih 9 mjeseci razvitka, već se ubrzano radi jer će takva metoda, prema znanstvenicima, „osigurati predvidljiviji okoliš i olakšati provođenje genetskih ispravaka i promjena.“ (Rifkin, 1999:52).

¹¹ Odredbom članka 97a: „Tko postupi s ciljem stvaranja genetski istovjetnoga ljudskog bića, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina“

¹² Oplodnja jajnih stanica spermijima izvan maternice koje se tada jednom kada su oplodene transferiraju u žensku maternicu te se postiže trudnoća. Prva osoba stvorena *in vitro* tehnikom je Louise Brown 1978. godine u Engleskoj.

Nova otkrića u reproduktivnim tehnologijama kakve Huxley nije mogao ni zamisliti kada je pisao „Vrli novi svijet“, sve više omogućuju manipulaciju nerođenih, a Rifkin predviđa da će namjerne genetske promjene kod djeteta u bliskoj budućnosti postati uobičajene. Razvoj novih biotehnologija pokušava se politički nadzirati koliko god to okolnosti dopuštaju, no taj nadzor ne doseže drastične razmjere poput onog koji se primjerice bavi nuklearnim oružjem jer postoji široko prihvaćeno mišljenje da loše posljedice biotehnoških eksperimenata ne mogu biti toliko razorne za društvo poput nuklearnog oružja te je nadzor nad biotehnologijom mnogo teže provoditi zbog malih, privatnih laboratorija gdje se obavljaju eksperimenti. Pitanje nadzora nad biotehnologijom kompleksno je i izaziva podjeljenost mišljenja među populacijom; s jedne strane stoje liberali koji zagovaraju laissez-faire pristup biotehnologiji odnosno državno ne mješanje u razvoj i primjenu biotehnologije, a s druge su strane moralno zabrinuti biotehnoški konzervativci koji podupiru primjenjivanje zabrani na novu tehnologiju i njen potpuni nadzor. Fukuyama tvrdi da je današnja biotehnologija mnogo kompleksnija od toga i da zahtjeva iznijansirani zakonodavni pristup koji će biti u stanju razlikovati štetnu od korisne tehnologije (2003). „Pri suočavanju s izazovima takve tehnologije kod koje su dobre i zle posljedice tako blisko povezane (...) države trebaju propisati razvoj i upotrebu političkim putem. Trebaju osnovati nadzorna tijela koja će biti u stanju razlikovati tehnološka dostignuća koja doprinose boljitku čovjeka od onih koje ugrožavaju ljudsko dostojanstvo i dobit.“ (Fukuyama, 2003:227) Opasnost od scenarija kakav nam se nudi u „Vrlom novom svijetu“, u kojem totalitarna država ima apsolutnu moć nad svom biotehnologijom u državi i koristi ju isključivo za svoje osobne bizarne ciljeve, trenutno nije toliko vjerojatna. Imajući na umu uspon značaja ljudskih prava i osnivanje brojnih organizacija koje ih podržavaju te sve masovnije širenje demokracije i pacifizma, suvremeni svijet daleko je od stvaranja distopije u kojoj država proizvodi ljude po mjeri pomoću biotehnologije. No, stanovita kontrola i oprez uvijek su potrebni te je važno da se moćna tehnologija poput ove koja kreira ljudske živote, koristi mudro i oprezno imajući na umu opasne posljedice.

3. Tehnologija kao alat za stvaranje jednodimenzionalnog društva bez opozicije

3.1. *Fahrenheit 451* i opsesija elektroničkim medijima

Ray Bradbury piše „Fahrenheit 451“ 1953. godine kao znak za uzbunu zbog masovnog prihvaćanja elektroničkih medija kao zamjene za pisane. Prema autoru, elektronički mediji, a poglavito televizija, publici pružaju samo polu-gotove, sirove, neobrađene informacije koje tada oni prihvaćaju u iluziji da posjeduju određeno znanje dok zapravo posjeduju samo polovne informacije koje dalje ne preispituju. Takav način konzumacije informacija odraz je vrijednosti potrošačkog društva koje zahtjeva brzu i masovnu konzumaciju. Bradbury smatra da se na taj način populacija zaglupljuje te se gube duboke emocije; čovjek postaje isprazna ljuštura sposobna isključivo za brza zadovoljstva, nesposoban uživati u ljubavi, iskrenim prijateljstvima, razgovoru, prirodi i knjigama koje, za razliku od televizije, nude opsežan spektar misli koje čitatelj polagano usvaja i pritom razmišlja.

Junak romana, Guy Montag, vatrogasac je koji ne gasi vatru, već ju potpaljuje. Naime, u nedefiniranoj budućnosti u kojoj je smještena radnja, knjige su zakonom zabranjene pa tako ilegalno posjedovanje knjiga zahtjeva dolazak vatrogasaca u dom prekršitelja zakona i spaljivanje knjiga. Montag živi sa svojom ženom Mildred u ispraznom braku bez emocija. Mildred, kao i većina ostalih ljudi, svo slobodno vrijeme provodi u salonu okružena ogromnim tele-zidovima gledajući interaktivne saponice u kojem glumci koje ona naziva „obitelj“ danonoćno vode isprazne i besmislene razgovore. Ona nema blizak odnos s nikime osim s „obitelji“ na ekranu, te s poznanicama vodi razgovore isključivo o tv programu. Stresa se rješava adrenalinski brzim vožnjama automobila i tabletama za smirenje, a usamljenosti osim televizijom, stalnim nošenjem „školjke“ u uhu putem koje sluša jednako besmislen radio progam. Način na koji Mildred provodi vrijeme oslikava društveno poželjno provođenje slobodnog vremena koje ukoliko pojedinac ne upražnjava smatra se društveno neprilagođenim. U ovom su društvu svi odnosi površni, emocije su slabe i isprazne, razgovori se svode na komentiranje tv programa ili trgovačkih centara, automobili su toliko brzi da se reklamne ploče uz cestu protežu i po par kilometara da bi ih vozači mogli primjetiti, a škola je „skraćena, stega olabavljena, filozofija, povijest i jezici izostavljeni, engleski i gramatika potpuno zapušteni (...)“ (Bradbury, 2004:51).

Razgovarajući sa ekscentričnom susjedom Clarisse, Montag počinje propitivati općeprihvaćen način života te počinje potajno nositi kući knjige koje bi našao za vrijeme

vatrogasnih intervencija. Vatrogasni nadstojnik Beatty daje mu objašnjenje zašto je čitanje knjiga ilegalno; nekoć davno, s dolaskom elektroničkih medija, ljudi su se sami odrekli knjiga, preferirajući sliku nad riječi. Tada su vlasti odlučile jednostavno ukinuti pravo na čitanje uviđajući kako je mentalitet građana sad puno jednostavniji i podložniji. „Što više sportova za svakoga, grupnog duha, zabave, pa ne moraš razmišljati (...) Više crteža u knjigama. Više slika. Um se napaja sve manje i manje. Nestrpljivost. Autoceste prepune rulje koja odlazi nekamo (...) (Bradbury, 2004:52). Ono što se građanima prezentiralo kao logično objašnjenje jesu sljedeći razlozi: knjige uzrokuju društvene nejednakosti jer stvaraju intelektualce naspram običnih ljudi, svaka je knjiga uvredljiva za određenu skupinu ljudi, knjige izazivaju negativne emocije poput tuge, melankolije i pobune, a to je ono što država najamanje želi – ona želi sretne građane. Bezumno sretne i bezbrižne građane bez sposobnosti za kritičko razmišljanje.

Montag u tajnosti počinje čitati knjige i nalaziti se s Faberom, bivšim profesorom engleskog te napokon shvaća svu nesreću ovako uređenog društva. Mildred ga prijavljuje vatrogascima zbog posjedovanja knjiga te on bježi izvan grada gdje u šumi nailazi na skupinu intelektualaca koji zbog protivljenja društvenim vrijednostima i štovanja knjiga žive izvan grada, skrivaju se od vlasti te uče knjige napamet kako bi jednog dana, kada se svijet vrati knjigama, mogli prenjeti znanje ostalima i tako sačuvati davno izgubljene knjige. Montag im se pridružuje.

Bradbury ovako prognozira razvoj industrijskog društva u kojem elektronički mediji imaju sve veću moć, a sada za vrijeme informacijskog doba ona prikazuje sve realniju društvenu situaciju koja osim televizije, obuhvaća i mega-medij Internet.

Paljenje knjiga radi uspostavljanja određene ideologije ili započinjanja nove ere neokaljane svim dotad skupljenim znanjima, najzloglasnije je u slučaju njemačkih nacista koji su 1933. godine, kako bi osigurali čist početak svoje vladavine, počeli sa paljenjem i uništavanjem nekoliko milijuna knjiga koje nisu bile u skladu s nacističkom ideologijom. Jedan od najranijih slučajeva ideološkog spaljivanja knjiga nalazimo u kineskoj povijesti 213. godine prije Krista kada je tamošnji car Qin Shi Huangdi naredio spaljivanje svih napisanih knjiga (s izuzetkom nekih medicinskih i agrikaluralnih knjiga) kako bi uredio carstvo po svojim načelima te osigurao novi početak povijesti koji počinje s njegovom vladavinom. Ovakvim uništavanjem knjiga, čijih primjera u povijesti ima mnogo, uništava se svo znanje jednog naroda ili kulture te je potreban nov početak, uspostavljanje novog znanja, stvaranje nove povijesti. U „Fahrenheitu 451“ se ne radi o spaljivanju radi zataškavanja opozicije određene političke stranke ili stvaranja nove ljudske povijesti već o spaljivanju radi uništavanja

osobnog mišljenja i stvaranja homogene populacije koja odgovara potrošačkoj ideologiji nove industrijske ere. Do totalitarne države kakva egzistira u romanu nije došlo samo krivnjom politike već ponajviše krivnjom građana koji su se sami odlučili na postepeno odbacivanje knjiga i opsesivnu konzumaciju televizijskog programa. Takvu situacija u kojoj građani svojevolumeno potpadaju pod tehnološki utjecaj iskorištava država da bi ih još više suspregnula i stvorila od njih jednodimenzionalne, ne misleće potrošače. Aktualna situacija vrlo je slična ovoj fiktivnoj u romanu osim što društvo ipak egzistira pod uslovima slobode da čita knjige. No, pravo na čitanje, obrazovanje i samim time na razvijanje samostalne i kritičke misli progresivno se zapostavlja već godinama u razvijenom tehnološkom svijetu gdje jednako kao i u romanu, ljudi prihvaćaju elektroničke medije kao izbor zabave i informiranja. Jedan hrvatski dnevni list donosi rezultate istraživanja iz 2013. godine koje pokazuju da 52 posto Hrvata tijekom prošle godine nije pročitao ni jednu knjigu, a posljednjih nekoliko mjeseci samo je 19 posto njih kupilo knjigu što pokazuje kontinuirani trend opadanja navike čitanja i kupovine knjige u usporedbi s prethodnim godinama. Totalitarna država prikazana u romanu nije uspostavljena, ali možemo ju shvatiti kao metaforu za iskorištavanje tehnološke ovisnosti populacije od strane države i korporacija koje neprestano na tržište izbacuju nove i bolje (i time poželjnije) proizvode, stvaraju jeftine i besmislene, ali profitabilne, zabavne televizijske programe, stvaraju umjetnost od reklamnih oglasa (televizijskih, internetskih, na oglasnim pločama) uvjeravajući ljude da je potrošnja nužna za ostvarivanje sreće itd. „Reklama postaje slikovni medij te je on „svoja vlastita poruka (...) te je u potpunoj suglasnosti s društvenim (...) potražnja za funkcioniranjem društvenog kao poduzeća, kao skupa usluga, kao način življenja ili preživljavanja.“ (Baudrillard, 2001:129) Na taj način bitno se potpomaže zatupljivanje kritičkog uma kod čovjeka koji tada biva zainteresiran primarno za praćenje reality programa i celebrity kulture, pretraživanje bezbrojnih internet video zapisa, brzinsko pretraživanje interneta kao jedinog i šturog izvora informacija (Wikipedia, Yahoo answers...). Sve ovo ide u korist suvremenoj kulturi koja proizvodi sadržaje što brže i što količinski brojnije kako bi ih što više ljudi i što češće konzumirali, a takvi sadržaji, s obzirom na brzinu kojom se stvaraju, najčešće su vrlo jednostavni i ne zahtjevaju promišljanje i upotrebu kritičkog mišljenja. Mediji su uspostavili monopol nad informacijama, a čovjek je u informacijskom dobu ovisan o baratanju raznolikim informacijama pa tako mediji imaju veliku moć njegova oblikovanja i usmjeravanja misli. Sam autor romana, Bradbury, kritizira elektroničke medije jer pružaju šturu informacije u masovnim količinama koje ne zahtjevaju promišljanje, ne pobuđuju emocije i stvaraju lažan osjećaj stjecanja znanja.

Marshall McLuhan tvrdi da je svaki medij poruka za sebe, isključujući sadržaj iz definicije; „poruka svakog medija ili tehnologije jest promjena razmjera, brzine ili uzorka koje unosi u ljudske odnose“ (McLuhan, 2008:14) Medij predstavlja mentalitet, progres, kulturu i odnose u određenom razdoblju koje proizvodi upravo taj medij kao ogledalo konkretnog društva. Elektronički mediji zato pravilno ocrtavaju suvremenog čovjeka i njegovu raspršenost i ubrzanost. McLuhan razlikuje vruće i hladne medije; vrući su visokodefinirani mediji zasićeni podacima koji „ne ostavljaju publici toliko toga za dopunjavanja ili dovršavanje“ (McLuhan, 2008:25) dok su hladni niskodefinirani mediji koji zahtjevaju veću uključenost korisnika. Stanje medija je promjenjivo i ovisi o trenutnom kulturalnom razdoblju u kojem se koristi; primjerice, McLuhan je televiziju 60-ih godina definirao kao hladan medij, dok danas ona postaje vrući medij čija se zasićenost podacima očituje u spektakularnom audio-vizualnom iskustvu koje omogućuju ogromni plazma televizori, vrlo visoke rezolucije u boji, koji 24 sata dnevno emitiraju raznolik program (na bezbroj kanala) koji ne zahtjeva pažnju, koncentraciju ili promišljanje korisnika (a to je ono što, između ostalog, definira vruće medije). Autor ove epitepe pridaje i ostalim objektima i pojavama; tako recimo možemo i određenu kulturu odrediti kao vruću ili hladnu. Naravno, ona je sada više vruća nego hladna jer živimo u informacijskom dobu prezasićenom informacijama koje nas tjeraju na što manje promišljanja ili sudjelovanja u raznim procesima. Više nismo prisiljeni biti graditelji kulture već smo publika iste. Tako i mediji poput televizije i interneta odražavaju našu vruću svakodnevicu i funkcioniraju kao poruka za sebe.

Uhvaćeni u mrežu elektroničkih medija, Jean Baudrillard upozorava na mjenjanje subjekata pod utjecajem iste. Logika stroja utječe na logiku subjekta koji tada počinju djelovati preko modela stroja. Upravo zbog utemeljenja društva na apstraktnom, na nečemu što je vječiti izvor brze zabave i informacija, ono se utapa u sistemu vrijednosti prilagođenim takvom načinu života. Mediji prestaju biti ogledalo stvarnosti, oni su sada proizvođači stvarnosti pa tako sada živimo „hiperrealne“ živote prezasićene informacijama i porukama koje društvo ostavljaju inertnim i jednodimenzionalnim potrošačima tehnologije. (Baudrillard, 2001.) Živimo u eri hiperrstvarnosti u kojoj elektronički mediji konstruiraju stvarnost putem nestvarnih, idealističkih slika koje publika prihvaća kao neupitnu stvarnost i vrijednost. Na kraju krajeva, ona postaje objekt koji konzumira subjekte. „Danas se cijeli sustav ljulja u neodređenosti, svekoliku je realnost usisala hiperrealnost koda i simulacije. Nadalje, nama upravlja načelo simulacije umjesto starog načela zbiljnosti. Svrhe su nestali, nas rađaju modeli.“ (Baudrillard, 2001:51) Ljudi žive kroz ono što prezentiraju televizija i Internet koji su ogledala trenutne kulture potrošnje i senzacije. Oni počinju konzumirati sadržaj medija

umjesto stvarnih iskustava budući da stvarna iskustva često nisu toliko dramatična i spektakularna kakva su ona prikazana u medijima. Bradburyeva Mildred savršeno ocrtava takvog pojedinca koji preferira digitalna nad stvarnim iskustvima; ona ne izlazi iz kuće, nema društveni život, sve proživljava kroz televizijske emisije koje prati svakodnevno - poistovjećuje se s televizijskim likovima, razgovara s njima, jedino prema njima osjeća empatiju. Mildred živi u hiperrealnom snu; njena jedina stvarnost su televizijske slike. Budući da smo svugdje i stalno okruženi elektroničkim medijima i slikama, Baudrillard govori da „živimo u estetskoj halucinaciji stvarnosti“ (Baudrillard, 2001:105). Postajemo publika stvarnosti i kulture umjesto njeni djelovi, a stalne slike upravo „napajaju naš um sve manje i manje“, kako govori Beatty u Fahrenheitu.

Suvremena populacija u skladu sa načinom života koji diktira društvo, sve više postaje potrošač slika dok pisana riječ, kako predviđa Bradbury, pada u zaborav. To se događa upravo zbog zasićenosti informacija koja nas goni na što bržu i na što veću konzumaciju istih. Knjiga svojim formatom ne dozvoljava tako brzo i masovno usvajanje informacija pa se ljudi okreću slikovnom formatu prenošenja informacija (televizija) te brzinskom usvajanju informacija putem Interneta gdje slika također počinje dominirati nad pisanom riječi. Primjerice, popularno internetsko pisano izražavanje putem blogova zamjenio je trend Tumblra koji funkcionira u obliku foto bloga što pokazuje prestanak izražavanja riječima, vlastitim opisima te označava novu eru izražavanja fotografijama i slikovnim prikazima. Isto se događa i s popularnim društvenim mrežama gdje se korisnici vrlo često izražavaju putem fotografija. Masovni porast trenda ekranizacija knjiga pokazuje preferenciju društva vizualnog nad pisanim gdje se sadržaj knjiga kao „sporog“ medija pretače u primamljiviji medij filma. Pisana riječ razvija kreativno i originalno mišljenje, pokreće maštu dok film nudi gotov produkt koj ne zahtjeva toliko originalnog mišljenja kao knjiga pa zato stalna izloženost slikovnim prikazima u obliku filma, video igri, itd. može dovesti do usporavanja razvoja kreativnog i kritičkog mišljenja te koncentracije što je najizraženije kod djece u razvoju koja imajući stalni pristup internetu i televiziji relativno često odabiru takve medije kao interesantniju opciju od knjiga. Ovaj trend proširio se i na grafičke novele i stripove koji su originalno stvoreni kako bi kombinirali pisanu riječ i slike te su na taj način funkcionirali kao lakše štivo koje ne zahtjeva previše pozornosti ili truda pri praćenju. Svake godine filmska industrija proizvodi, vrlo često visoko budžetne, ekranizacije grafičkih novela i stripova što opet implicira srozavanje kulture čitanja, čak i manje zahtjevnih djela poput ovih. Filmska industrija sve više i više profitira, izdavačke kuće sve se više bore s velikim gubicima.

Knjige stvaraju obrazovanu, samosvjesnu i tolerantiju populaciju sposobnu za empatiju, kritičko rasuđivanje i izgradnju vlastitog pogleda na svijet. No, poražavajuće činjenice suvremenog svijeta navode na misao da se Bradburyeva vizija "elektroničkog" društva ubrzano ostvaruje i da se tek pokoji Montag odupire izumiranju kulture čitanja i osobnog razvoja.

3.2. *Vrli novi svijet* i sloboda žrtvovana za sreću

Huxleyevo društvo, ranije spomenute Svjetske države, sazdano je na temeljima hedonizma i rastrošnosti. Nakon uspješnog uzgoja djece iz epruvete u Centrima za odgoj i razvoj, jednom kada dođu u odraslu dob, građani se istog trenutka zapošljavaju na radnom mjestu koje ih unaprijed čeka s obzirom na njihovu pripadnost određenoj kasti. Zbog uspješnih tretmana koji su na njima provođeni u vrijeme djetinjstva (hipnopedija i neo-pavlovljevo uvjetovanje) oni istinski vole svoj posao i posvećuju mu se u potpunosti. Metoda Svjetske države kojom se želi stvoriti apsolutno sretne i bezbrižne građane sastoji se u njihovom potpunom planiranju vremena; prvu polovicu dana oni provode na poslu što im odvraća pažnju od nepoćudnih misli, a drugu polovicu dana provode bezumno se zabavljajući i usput trošeći novac što im također skreće pažnju od bilo kakvog razmišljanja koje bi moglo uzrokovati negativne emocije. Ukoliko se takve negativne emocije ipak jave, svim građanima uvijek je dostupna potpuno legalna droga Soma koja stvara instantni osjećaj sreće i zadovoljstva. Provođenje slobodnog vremena definirano je bezumnom potrošnjom i upotrebom tehnoloških alata za još veće postizanje zadovoljstva.

Ovo je društvo u kojem su u potpunosti eliminirani ljubavne veze, obitelj, umjetnost, religija, književnost – sve ono što bi u pojedincu moglo intenzivirati negativne emocije, uzburkati strasti ili potaknuti ga na propitivanje društva u kojem živi. Na taj se način država osigurava od pobuna i opozicije i djeluje svojevoljno. Građanima se daje ono što žele i kada žele, utapaju se u sveopćem hedonizmu, nemajući nikakvih izvora znanja o svijetu. Monogamni seksualni odnosi ne postoje, svi su dostupni svima jer smatra se da se tako izbjegavaju nepotrebna vezivanja za jednu osobu i samim time negativne emocije koje mogu proizaći iz takvih odnosa. Koncept obitelji je uništen proizvodnjom djece u laboratorijima iz jednakog razloga – emotivno vezivanje je štetno. Književnost se sada pronalazi jedino u formi radnih priručnika i sveprisutnih parola za podizanje zadovoljstva građana. Religija se svodi na štovanje Forda, začetnika masovne proizvodnje i homogenosti što su principi koje slijedi ovo

društvo, iako ova forma religije ne uključuje nikakve rituale, svete knjige i molitve već se svodi na čisto poštovanje i divljenje prema osobi koja je „stvorila“ svijet bez patnje i boli.

Zabava se svodi na uzimanje droge Some za postizanje ekstaze, odlaske u osjetilna kina koje nude jeftinu zabavu u obliku besmislenih filmova koje publika istovremeno može osjetiti putem posebne tehnologije, prakticiranje seksualnih odnosa s različitim osobama, trošenje novaca na stvari i putovanja te igranje raznih kolektivnih sportova ili igara. Sve su ove aktivnosti predviđane za grupno prakticiranje kako bi ljudi stalno bili u doticaju s drugim ljudima jer se samoća smatra društveno neprihvatljivom budući da može izazvati nepoćudno razmišljanje. Premda se takva razmišljanja ponekad javljaju kod građana jer je nemoguće neprestano držati kontrolu nad misaonim procesima, ona se rješavaju uzimanje Some koja instantno zamjenjuje loše misli dobrima. Mustafa Mond, upravljač Svjetske države za Englesku objašnjava ovo društvo ovako: „Svijet je sada stabilan. Ljudi su sretni; mogu dobiti što god žele, i nikada ne žele ono što ne mogu dobiti. Žive dobro; sigurni su; nikada nisu bolesni; ne boje se smrti; žive u blaženom neznanju o strasti i starosti; nisu opterećeni majkama i očevima; nemaju žene ili djecu ili ljubavnike za koje bi mogli osjećati nešto snažno; toliko su uvjetovani da si praktički ne mogu pomoći da se ne ponašaju onako kako se trebaju ponašati“ (Huxley, 2000:146) Individualnost je potpuno uništena kao prijetnja stabilnosti države, svi su jednaki, svi jednako razmišljaju i provode vrijeme.

Žene koje su u mogućnosti zanijeti dijete (koje nisu sterilizirane prilikom proizvodnje) u svakodnevnoj su obavezi uzimati kontracepcijske pilule čiju zalihu nose u osobnom „Maltuzijanskom“¹³ opasaču. Također, ženama se daju pilule za „zamjensku trudnoću“ koja im omogućava da prožive psihološke koristi od poroda bez da moraju prolaziti kroz isti. Građani povremeno konzumiraju i kemijske tretmane za podizanje adrenalina i straha u tijelu budući da ga sami mogu rijetko doživjeti, a potrebni su ljudskom tijelu. Nerijetko se uzimaju i žvakaće sa seksualnim hormonima kako bi pospješile seksualnu želju.

„Ljudi u Vrlom novom svijetu možda i jesu zdravi i sretni, ali oni zapravo više i nisu ljudi. Više se ne bore, ni za čim ne teže, ne osjećaju ni ljubav ni bol, ne čine teške moralne izbore, nemaju obitelji – ukratko nisu niti čine išta od onoga što tradicionalno držimo bitno ljudskim.“ (Fukuyama, 2003:16)

Njemački teoretičar Herbert Marcuse se, u knjizi „Čovjek jedne dimenzije“, bavi analizom industrijskih, kapitalističkih društava koje naziva jednodimenzionalnima te smatra

¹³ Thomas Robert Malthus je engleski ekonomist koji je naučavao da sestanovništvo množi mnogo brže nego zalihe hrane i time objašnjava sve društvene probleme i siromaštvo nižih slojeva društva; zagovara ograničavanje i kontrolu prirasta novorođenčadi.

da su kontrolirana od strane tehnologije. „Političke se snage danas potvrđuju svojom moći nad mašinskim procesom i tehničkom organizacijom aparata. (...) moć mašine je bitno samo nagomilana i projektirana moć čovjeka“ (Marcuse, 1989:23) Takvo društvo nastaje iz totalitarizma koji uzrokuje tehnologija; ona umjerava i vodi politiku, a politika tada vodi stanovništvo. „Totalitaran“ se u ovom smislu koristi kao ekonomsko-tehnološko koordiniranje društva koje djeluje manipulirajući potrebama i interesima građana. Tako se razvijaju osobne potrebe temeljene na dominantnim interesima. Marcuse te potrebe naziva krivima (nasuprot istinskih): „Krive su one koje su individuumu nametnuli posebni društveni interesi u njegovu obuzdavanju (...) No, ovakva sreća nije okolnost koju treba podržavati i štiti ako ona služi tome da blokira razvoj njegove sposobnosti da raspozna zarazu cjeline (...) (Marcuse, 1989:24). Upravo stremljenje ka ovakvim potrebama prikazuje „Vrli novi svijet“; građani Svjetske države upražnjavaju krive potrebe koje su im nametnute od strane vladajuće manjine koja pod utjecajem kapitalističkih vrijednosti profita diktira način života koji je pravilan i poželjan. Nametnute su im potrebe korisne kapitalističkoj državi, a ne njima samima.

Ovdje se radi o zamjeni slobode za sreću, društvu gdje su svi od samog začinjanja programirani da budu sretni te se predaju takvom načinu života ostvarajući ga bezumnom konzumacijom robe, tehnologije, pilula, droga i hormona. Ljudi su euforični u nesreći, no zapravo su robovi razvijene industrijske civilizacije, govori Marcuse. Oni nemaju osjećaj vlastite vrijednosti, nemoj osjećaj vlastitog individualnog sebstva, a to je ono što je temelj slobode. Oni su jednostavno komponenta društvenog kolektiviteta koja je programirana da konzumira i uživa te tako održava stabilnost države. Smatra da tehnički napredak, u obliku konstantne konzumacije krivih potreba, djeluje kao kočnica kritičnosti te stvara društvo bez opozicije jednako kao što je to slučaj s društvom u „Vrlom novom svijetu“. U romanu, jedina osoba koja upozorava na robovanje krivim vrijednostima jest „divljak“ John, kojeg iz indijanskog rezervata nedotaknutog modernim životom u gradu, alfa Bernard dovodi u grad te ga predstavlja kao eksperiment – može li se divljaka koji ima majku, poznaje književnost i patnju, pretvoriti u civiliziranog građanina. No, koliko god „civiliziranim“ građanima bila privlačna njegova egzotična pojava, nitko njegove riječi ne shvaća ozbiljno. Marcuse tvrdi da je to tako jer ljudi više nisu u mogućnosti osloboditi se ropstva kojem su podvrgnuti, pogotovo ako je društvo sve totalnije i tehničkije; oni ne mogu osvijestiti ropstvo jer je „razvoj ove svijesti stalno priječen dominacijom potreba i zadovoljenja, što su u velikim razmjerima, postale vlastite potrebe pojedinca“ (Marcuse, 1989:26), a čak i da jesu u mogućnosti, oni više nemaju sredstva i načina za oslobođenje jer, prema autoru, tehnologija je moćnija od čovjeka; pogotovo ako je institucionalizirana. Tako i u romanu, dva

„pobunjenika“, alfe Bernard i Helmholtz, koji iako shvaćaju da nešto nije u redu s nametnutim standardima, ili prihvaćaju da ne postoji način oslobođenja ili zanemaruju problematične misli i ponovno se predaju bezbrižnom životu.

Društvo opisano u „Vrlom novom svijetu“ 1932. godine, sada nakon 80ak godina vrlo je slično suvremenom društvu. Tehnologija služi za konstantno opskrbljivanje novim proizvodima i masovnoj proizvodnji potrošača. Masovna proizvodnja lako dostupnih dobara učinila je od tih potrošača lako zabavljive hedoniste uvjerenе da ne postoji zabava bez potrošnje. Društvo se utapa u konzumerističkoj groznici liječeći sve psihološke boljke kupovinom i zabavom. Zabava omogućena tehnološkim alatima postala je primarni oblik zabave stvarajući alijenirano društvo koje se prezentira kroz robu; u 21. stoljeću to se većinom svodi na skupocjenu tehnologiju; ljudi prepoznaju sebe kroz luksuzne mobitele, računala, iPдове, automobile, gigantske plazma televizore itd. Sada se svaka kupovna roba može personalizirati da estetski i funkcionalno što više bude bliža osobnosti osobe koja posjeduje objekt te da se na taj način još u većoj mjeri ona može poistovjetiti s objektom. Suvremeno je društvo upravo sazdana na jednakim temeljima kao i fiktivno Huxleyevo društvo. Ono se hrani krivim potrebama koje je za njega stvorilo potrošačko, tehnološko društvo vođeno isto takvom politikom. Istraživanje jednog hrvatskog dnevnog lista pokazalo je da roditelji potrošači stvaraju od svoje djece jednake potrošače nagrađujući svaki njihov uspjeh skupocjenim poklonima od čega najčešće skupocjenim mobitelima i računalima i odjećom luksuznih marki. U ovakvom društvu duhovni se život nadomještava materijalnim objektima kako kod odraslih tako i kod djece. Sloboda se žrtvuje za kratkotrajnu sreću koja se neprestano treba nadograđivati novom potrošnjom. Ljudi se identificiraju sa objektima koje posjeduju te sa svojom kupovnom moći, jednako kao što se građani Svjetske države identificiraju isključivo s kastom kojom pripadaju, zanemarujući svoje osobne kvalitete.

Filmska i književna umjetnost danas također je cijenjena najčešće prema stvorenom profitu, a budući da u društvu brzopotezne zabave najbolje prolazi jeftina zabava, ono što najviše zarađuje jesu jeftine knjige i besmisleni filmovi, baš kao u „Vrlom novom svijetu“ gdje ljudi u osjetilnim kinima gledaju filmove bez suvisle radnje, ali koji uspješno podražavaju njihova osjetila i tako ih zabavljaju. Reklamna „umjetnost“ temelji se na što boljoj prezentaciji objekta ili usluge kako bi primamile potencijalne potrošače; upravo zbog pomame za besmislenom zabavom, najviše reklamnih oglasa dobivamo upravo za tu vrstu produkta, što uključuje i jeftine knjige i filmove. Društvo bez opozicije tako se još više veže za taj princip, još dublje pada u ropstvo brze konzumacije zabave koja usporava mišljenje i zatupljuje kritičke mislene procese.

Upotrebu sretne droge Some Fukuyama dovodi u svezu sa masovnim korištenjem antidepresiva i anksiolitika u suvremenom drušvu koji se prepisuju gotovo svima koji to žele, neovisno ima li pojedinac stvarnu potrebu za takvim liječenjem ili ne (Fukuyama, 2003). Zloupotrebata takvih lijekova trenutno je na vrhuncu zbog društva koja diktira sretne i uspješne ljude, odnosno potrošače. Do zloupotrebata često dolazi zbog želje za trenutnim stvaranjem osjećaja zadovoljstva te želje za društvenim prihvaćanjem što je posljedica umjetno povećanog osjećaja zadovoljstva i samopouzdanja. Znanstveni progres donio nam je pilule za sreću, a hoće li nam u budućnosti donjeti i pilule za nadomještanje ostalih emocija, kao što se to događa u „Vrlom novom svijetu“, još uvijek je upitno.

4. Nadmoć tehnologije nad čovjekom

4.1. Loganov bijeg i moć računalne tehnologije

Film Michaela Andersona „Loganov bijeg“ (1976.), snimljen po istoimenom književnom predlošku Williama F. Nolana, priča priču društva anti-utopijskog grada koji se nalazi ispod ogromne kupole te je kontroliran od strane mega-računala. Na početku najavljuje: „Negdje u 23. stoljeću, preživjeli nakon ratova, prenaseljenosti i zagađenja, žive u velikim gradovima zaštićenim kupolama izolirani od zaboravljenog vanjskog svijeta. Tu, u ekološki uravnoteženom svijetu, čovječanstvo živi samo za zabavu, odgajano od strane automatskih strojeva.“ Svijet uništen nekontroliranom upotrebom tehnologije i znanosti, preživjeli ostatak čovječanstva zamjenjuje gradovima u kupolama iznova se podvrgavajući tehnologiji, ovaj put do te mjere da stavljaju svoju sudbinu u ruke mega-računala koje odlučuje da ljudski život završava sa navršениh 30 godina. Cilj ovakvog pravila je, osim štednje resursa, i prezervacija mladosti i ljepote koja je bitan segment ovog društva, što dokazuje i cvjetanje estetske kirurgije kojoj se podvrgavaju gotovo svi građani. Ovo društvo funkcionira slično kao i Huxleyevo; mladost je vječna, život je ispunjen hedonističkim uživanjima, svi nose odjeću jednake boje s obzirom na starost (za razliku od Vrlom novog svijeta gdje se segregiraju po kastama), pojam obitelji i emotivnog vezivanja ne postoji – umjesto toga, ljudi se stvaraju biotehnologijom, a seksualni odnosi su slobodni. Cijeli grad uređen je kao veliki trgovački centar što odaje potrošački identitet društva, a visoko razvijena tehnologija koristi mu kao okidač za brzo zadovoljstvo. Princip kojim računalo drži sve građane pod kontrolom, kako nebi došlo do propitivanja ili pobune protiv uranjenog svršetka života, jest ritual Karusela

kojem pristupaju svi građani s navršenih 30 godina i tako dobivaju fiktivnu šansu za ponovno rođenje, iako takva šansa završava smrću svih kandidata. Građani koji sumnjaju u vjerodostojnost Karusela i odupiru se preuranjenoj smrti te pokušavaju pobjeći iz grada, nazivaju se Trkači, a „policijske“ postrojbe koje se bave pronalaženjem i hvatanjem trkača, Sandmani. Junak filma, sandman Logan 5, od računala dobiva zadatak da pronade Utočište, što je navodno mjesto gdje odlaze Trkači izvan grada. Logan upoznajući djevojku Jessicu 6 počinje sumnjati u sustav te i sam postaje Trkač. Oni uspijevaju pobjeći iz grada i prvi puta se susreću s prirodom te otkrivaju emocije jedno prema drugome što nikada prije nisu mogli doživjeti u gradu.

Film je očita kritika hedonističkog potrošačkog društva koje konzumirajući tehnologiju dopušta da tehnologija konzumira njega; najizraženije kroz postojanje mega-računala koje upravlja gradom, bez ljudskog uplitanja. Iako preživjevši apokaliptičan kraj života na Zemlji uzrokovan nesputanim i ekscesivnim razvojem znanosti i tehnologije, čovječanstvo se ponovo, u gradu ispod kupole, vraća istoj destruktivnoj sili tehnologije, ovaj puta u aktivnom ovisničkom odnosu spram nje. Time je prikazana ogromna moć tehnologije nad čovjekom koji je, iako znajući da čini šteti sebi i/ili prirodi, uvjeren da je njeno korištenje nužno za vođenje kvalitetnog i ispunjenog života. Na taj se način ljudi stavljaju u submisivno stanje spram tehnologije koja dobiva ulogu svemogućeg objekta (čak izbavitelja, u filmu) čija je uloga voditi ljude ka boljoj budućnosti. Živeći od zadovoljstva do zadovoljstva, ljudi ne primjećuju da nisu slobodni te čak ne propituju činjenicu naprasne smrti koju diktira računalo. Oni su psihički i fizički zatvorenici računala; pokoravaju se „njezinim“ (u filmu se računalo javlja ženskim glasom) pravilima smatrajući ih ispravnima te se nalaze u konstantnom „pritvoru“ unutar grada iz kojeg ne mogu izići ni pod koju cijenu. Ta situacija funkcionira kao metafora za događanja u suvremenom svijetu u kojem tehnologija jednako tako dokazuje svoju nadmoć nad ljudima; ona ih zatvara i psihički i fizički. Ona ne samo da diktira životna pravila, trendove i vrijednosti već i zadržava ljude dalje od prirode i fizičkog kontakta s drugim ljudima, ona alijenira čovjeka koji se nesvjesno podaje takvom „zatvoru“. Dehumanizacija uzrokovana takvim pravilima i ograničenjima u filmu se odražava kao nepostojanje emocionalnih veza (obiteljskih, roditeljskih, romantičnih) i generalno, dubljih emocija. Na taj način film sugerira da su upravo emocije i empatija prema drugome ono što nas čini ljudima, a što se gubi kada izgubimo kontakt s prirodom i postanemo robovi računalne tehnologije. U „Loganovom bijegu“, trkači koji su vođeni željom za opstankom, ne želeći biti sprženi na Karoselu, simboliziraju otpor koji ljudi pružaju tehnologiji i njenoj ideologiji no koji je najčešće uzaludan jer joj je društvo već dovoljno potčinjeno. Protagonisti

Logan i Jessica jedini su građani koji su ikad uspjeli pobjeći iz grada; svi ostali trkači ubijeni su od strane robota Boxa koji skladišti hranu na izlazu iz grada. Box ne razlikuje ljude od hrane pa ubija i ljude, dokazujući još jednom, prije samog oslobođenja Logana i Jessice, nesavršenost tehnologije na koju se čovječanstvo oslanja, a koja u nedostatku razuma i emocije može raditi protiv njega samoga. Jednom kada su oslobođeni, oni po prvi puta vide i osjećaju prirodu, upoznaju starog čovjeka i saznaju da su nekoć davno postojale obitelji, brakovi i roditelji koji su odgajali djecu. Tada oni prvi puta otkrivaju romantične emocije jedno prema drugome, što u gradu nikada nije bilo moguće. Film sugerira da je njihovo fizičko oslobođenje od računala ujedno i psihičko; ne samo da su sada u doticaju s prirodom gdje imaju apsolutnu fizičku slobodu i udišu svjež zrak, već oni više ne žive po nametnutim pravilima trgovačkog centra; sada su slobodni da se razvijaju kao ljudi i da osjećaju kao ljudi. Ovo prikazuje i prestanak robovanja računalima kakvo bi se trebalo desiti u idealiziranom scenariju suvremenog svijeta u kojem se ljudi ponovno počinju baviti jedni drugima, a ne potrošnjom tehnologije i drugih objekata.

Računalo u filmu propagira i održava potrošačku kulturu u gradu stvorenom po uzoru na trgovački centar pa se jednako tako održavaju i takve vrijednosti. Kult mladosti i ljepote kao jedna od vrijednosti takvog društva održava se uranjenom smrću u dobi od 30 te estetskom kirurgijom koja je dio svakodnevice građana. Suvremeni svijet pati od iste boljke; neprekidno prikazivanje mladosti kroz medije kao ultimativnog faktora za uspjeh i sreću u životu. Stalna prezentacija dijeta, ekstremnog vježbanja, anti-aging kozmetike, estetskih operacija i različitih tretmana za ljepotu, oblikuju vrijednosti populacije koja shvaća da starenje i/ili debljanje nikako nije poželjno ni lijepo te stavljaju svoj fizički izgled na prvo mjesto liste prioriteta briga. Glumačke i pjevačke zvijezde, kao nositelji tog trenda, koriste plastične operacije ili injekcije botoksa već u 20-im godinama te je postalo sasvim uobičajeno već od rane odrasle dobi korigirati lice i/ili tijelo jednako kao što je to prikazano u „Loganovom bijegu“ gdje građani posežu za plastičnim operacijama kada im dosadi vlastiti izgled. Računalo je razvilo mentalitet koji ne brine za unutarnje već samo za vanjsko i to na način sukladan potrošačkoj kulturi u kojoj žive; učestalo.

Nesavršenost računalne tehnologije na koju se čovječanstvo oslanja, prikazana je u filmu banalnim i gotovo komičnim primjerom; Logan se vraća u grad ispod kupole kako bi objavio svima da postoji sloboda izvan grada, no nitko mu ne vjeruje. On tada biva pozvan na razgovor o Utočištu s mega-računalom. Iznoseći računalu činjenicu da Utočište ne postoji, ono se samouništi zbog neslaganja informacija (ono posjeduje informaciju da Utočište postoji, a od Logana dobiva novu informaciju koja negira prethodnu) i na taj način grad biva

oslobođen tiranije računala; svi stanovnici izlaze u prirodu. Još jedan završetak koji romantizirano sanja o oslobođenju čovjeka od tiranije tehnologije.

4.2. *Matrica* i robovi strojeva

Iako se „*Matrica*“ (1999.), film Andya i Lane Wachowski, bavi brojnim filozofskim pitanjima poput postojanja realnosti i definiranje iste te mogućnosti slobodnog izbora, ovdje se koncentriramo isključivo na aspekt filma koji se bavi problemom tehnološke nadmoćnosti nad samim svojim stvarateljima. Takva nadmoćnost dovela je do stalnog nadmetanja između čovjeka i tehnologije u kojem oboje pokušavaju zadržati svoju dominantnu društvenu ulogu i autoritet. Film odražava tehnofobični stav redatelja koji se pribojava tehnološkog progresa koji izmiče kontroli i koji na kraju krajeva, porobljuje ljude. U „*Matrici*“, svi strojevi koji su posjedovali umjetnu inteligenciju, staju na kraj vlastitom izrabljivanju započevši rat protiv ljudi. Budući da se strojevi napajaju sunčevom energijom, ljudi zacrnjuju nebo nuklearnim oružjem kako bi im onemogućili opstanak no strojevi ipak pobjeđuju i odlučuju iskoristiti novi izvor energije – ljudska tijela. Ljudi se sada uzgajaju u čahurama i žive kao puke baterije bez svijesti u ljuskama koje ih napajaju hranjivim tvarima kako bi preživjeli, te vode virtualni život priključeni u računalni program *Matricu*. Oni žive simulaciju života potpuno jednaku stvarnom životu, nesvjesni svojeg robovanja strojevima. I upravo ta nevidljiva tiranija strojeva nad umom čovjeka predstavlja ulogu tehnologije u suvremnom svijetu.

Masovni tehnološki progres pruža ljudima mnogobrojne prilike za kvalitetniji život te time oni, otkrivši efikasno rješenje za životne probleme, postaju ovisni o takvoj umjetnoj pomoći što tada priskrbljuje tehnologiji apsolutnu moć nad čovjekom. Rat između strojeva i ljudi, kako je ispričan u filmu, prikazuje zapravo figurativnu borbu za dominaciju – hoće li vlast nad svijetom zadržati stvoritelji ili stvoreni, koji se svojom funkcionalnošću sve više približavaju stvoriteljima. Postavlja se pitanje koliko je zapravo tanka granica između tehnologije koju posjedujemo danas i one koju ćemo razviti u budućnosti, jer nije li ultimativni cilj stvoriti toliko visoko inteligentnu tehnologiju da ona postaje potpuni rob čovjeka koji obavlja sve poslove umjesto njega. U crtanom filmu „*The Second Renaissance*“ (2003), koji prikazuje događaje koji prethode „*Matrici*“, upravo je to ono što je pokrenulo rat između čovjeka i stroja – ljudi stvaraju inteligentne strojeve koje koriste kao robove, poslužitelje i obnašatelje nepoželjnih poslova, no tada se ljudska taština okreće protiv njih; inteligencija koju su stvorili kako bi im služila sada želi da se služi nju, a ne obrnuto. U ratu

pobjeđuju strojevi što je upravo poruka filma; već smo poraženi i kontrolirani tehnologijom. Iako još uvijek ne postoji toliko inteligentna tehnologija sposobna misliti i djelovati svojevrijedno, priča služi kao metafora za postojeću tehnologiju čija moć je upravo u tome što od čovjeka stvara konzumenta nesposobnog za djelovanje bez nje. Ona stvara iluzorni svijet slobode za čovjeka koji živi nesvjestan moći pod kojom se nalazi; upravo ta situacija prikazana je virtualnim životom u Matrici čiji su „korisnici“, misleći da žive slobodan život zapravo robovi strojeva koji se napajaju njihovom energijom i stvaraju (doslovce) njihove životne uvjete. Metaforu čovjeka kao „baterije“ stroja možemo shvatiti kao činjenicu da se tehnologija napaja upravo čovjekom kao intenzivnim korisnikom; tehnologija nebi opstala niti postojala da ne postoje korisnici koji ju čine živom i neophodnom.

Unutar Matrice djeluje skupina pobunjenika, predvođena Morpheusom (Lawrence Fishburne), koja, svjesna da žive simulaciju stvorenu od strane računala, želi razbiti program i osloboditi ljude. Oni regrutiraju hakera Thomasa Andersona (Keanu Reeves) koji bi prema proročanstvu trebao biti The One (Neo), odnosno osloboditelj čovječanstva. Morpheus pokazuje Neo da je ono što on smatra stvarnošću zapravo neuronska interaktivna simulacija stvorena od strane božanske umjetne inteligencije. Govori mu: „Matrica je posvuda, to je svijet koji prevučen preko tvojih očiju kako bi te zaslijepio od istine da si ti, kao i svi drugi, rođen u ropstvu, da si zatočen u zatvoru koji ne možeš pomirisati, okusiti ili dotaknuti. Zatvor za tvoj um.“ Zatvor predstavlja ljudska tehnološka zavisnost koja, kao što je spomuto u prethodnim poglavljima, reproducira potrošačko orijentirani, hiperrealni svijet vođen degradirajućim ljudskim vrijednostima koje bivaju zamjenjene novima bez naše svjesnosti. Morpheus nudi Neo crvenu i plavu pilulu; crvena uzrokuje buđenje iz simulacijskog programa u stvarni svijet, dok plava nudi zaborav na saznanje o lažnom svijetu u kojem živi. Neo bira između slobode prožete patnjom i robovanja ispunjenog umjetnom srećom. Postavlja se pitanje je li podobnije živjeti pod moćnom rukom tehnologije i biti sretan iako pod apsolutnom vlašću stroja ili se osloboditi takvog zatvora žrtvujući pritom udobnost i sigurnost. Neo odabire crvenu pilulu koja ga isključuje iz programa Matrice i dovodi u Zion – jedini opstali grad ljudi na planeti koji se nalazi ispod površine Zemlje. Zion je neugledno, bezbojno i siromašno mjesto na kojem ljudi počinju ispočetka pokušavajući osloboditi ostatak čovječanstva od zavisnosti o strojevima. Funkcionira kao utočište od tehnologije, zadnja slamka spasa za čovječanstvo koje pokušava izgraditi civilizaciju u kojem čovjek ponovno ima moć nad svojim životom. Ironično, iako je Zion bijeg od tehnologije ona i ovdje postoji, ali se svodi isključivo na alate za motrenje i kontrolu matrice te korištenje softverskih programa koji pomažu u bitci s virtualnim svijetom.

Tehno utopiste koji favoriziraju virtualnu stvarnost kao preferabilniju i idealniju verziju „prljavog“ svijeta u kojem živimo, u filmu predstavlja agent Smith (Hugo Weaving) koji je stvoren kao umjetna računalna tvorevina koja održava disciplinu u Matrici i sprječava ljude da doznaju istinu o svojoj egzistenciji. Agent Smith izražava mržnju prema svemu ljudskom koje ujedno smatra prljavim i nestabilnim; „Ljudska bića su bolest, rak ovog planeta. Vi ste kuga. A mi smo lijek.“. Zagovaratelji ovakvog stajališta, mišljenja su da je virtualno naprednije, kvalitetnije i jednostavnije od stvarnog okoliša kojeg ne može kontrolirati i u kojem je tijelo podložno propadanju. Djelovanjem u virtualnom čovjek može ostvariti svoj osobni tehnološki raj koji obećava trajnu eliminaciju boli, patnje i dosade. Pobornicima tehno života krajnji je cilj stvoriti računalni program koji će nam omogućiti savršenu, trajnu simulaciju života koji nudi oslobođenje od bolesti i neugodnih emocija, ali pod cijenom gubljenja ljudskosti. Tehnologija još jednom dokazuje svoju superiornost u maniri demona; nudi čovjeku besmrtnost i sreću no zahtjeva plaćanjem dušom. Iako čovjek može žudjeti za ovakvim savršenim, računalnim životom, u „Matrici“ nam scenaristi kroz agenta Smitha objašnjavaju kako je takva želja apsurdna i neprirodna; prvotna matrica koju su računala stvorila za ljude-rove bila je simulacija savršenog svijeta lišenog patnje no nitko nije prihvaćao takvu simulaciju te su ljudi masovno pogibali. Smith zaključuje da su ljudima očito potrebne i negativne emocije kako bi se osjećali ljudima iako on sam, kao računalni program, to ne shvaća.

Danas se ljudi, u nedostatku naprednije tehnologije, zadovoljavaju računalnim simulacijama kulturnih, društvenih i ekonomskih procesa u kiberprostoru u obliku programa poput Second life, Sim city 2000 i sličnih, gdje su u mogućnosti voditi virtualni život kroz vlastiti cyber avatar, upravljati svojim virtualno stvorenim životom te donositi različite odluke vezane uz različite aspekte djelovanja. No, Hans Moravec tvrdi da bi računala do 2050. godine mogla postati inteligentnija od ljudi te samim time i nadmoćnija (Moravec, 1990). To bi moglo nagnati ljude da svoje tijelo i svoj život prenesu u cyberspace formu, gdje bi se poništio koncept „tijelo-identitet“ i zamjenio konceptom „obrazac-identitet“ (Moravec, 1988). Takav bi proces označio odbacivanje stvarnog svijeta i srastanje s tehnologijom, priznajući pobjedu tehnološkog nad ljudskim, transformacijom čovjeka u bazu podataka, poput računala. „San kiberkulture je ostaviti 'meso' za sobom i postati destiliran u čistom, nekontaminiranom odnosu s računalnom tehnologijom.“ (Lupton, 2001:145)

5. Tijelo i tehnologija

5.1. Surogati i potiskivanje organskog tijela

„Pogledajte se, isključite se iz svojih stolica, ustanite i pogledajte se u zrcalo. Ono što vidite je ono što je stvorio Bog. Nismo stvoreni kako bi proživljavali svijet kroz strojeve.“ Ovim riječima započinje film „Surogati“ (2009), Jonathana Mostowa koji prikazuje društvo u kojem gotovo 100 posto populacije koristi napredna nadomjesna tijela u obliku robota androida kako bi kroz ta umjetna tijela proživljavali život. Svaki korisnik nadomjesnog tijela kreira izgled istog po vlastitom ukusu pa se tako, razumljivo, ovo društvo sastoji gotovo isključivo od fizički privlačnih i mladih ljudi. Za vrijeme korištenja ovih tijela u javnosti, prava, mesnata tijela leže u domovima korisnika priključena na strojeve za prijenos neuralnih podataka u njihove mehaničke avatare. Ogromni reklamni video zidovi diljem ulica koji promoviraju nadomjesna tijela, obećavaju život lišen rizika i opasnosti te mogućnost da postanemo tko god želimo i kad god želimo iz udobnosti vlastitog doma što će nam omogućiti beskrajnu sreću. Nadomjesna se tijela koriste čak i u ratnim operacijama pa tako sada vojnici izlaze na bojište iz udobnosti kauča u vojnoj bazi iz kojeg upravljaju svojim avатарom, kojeg zamjenjuju novim u slučaju ozljede ili smrti.

Film se fokusira na FBI agenta Greera (Bruce Willis) koji istražuje misteriozna ubojstva korisnika nadomjesnih tijela koji pogibaju kada njihov avatar biva uništen što do tada nije bilo moguće; korisnik ne osjeća bol preko avatara te ukoliko su uništeni, to ne naštećuje korisniku. Kada Greer izlazi na ulicu u svom pravom tijelu osjeća se nesigurno i tjeskobno jer odavno nije iskusio prezentnost više osoba odjednom, gradsku gužvu i buku svojim stvarnim osjetilima. Posjećuje zajednicu pobunjenika Dreads koji su se usprotivili korištenju surogat tijela te djeluju preko svojih stvarnih tijela, gdje njihov vođa govori: „Možete probati pobjeći tako da živite kroz lutku, kroz stroj, ali duboko u sebi znate da živite laž. Mi žrtvujemo mnoga moderna zadovoljstva i povlastice kako bi se osjećali stvarno povezano. Ne sa strojevima, već sa samima sobom. To je ono što daje ljudskom životu značenje.“ Ljudi prestaju voditi brigu o svojim stvarnim tijelima što je prikazano kroz lik Greerove žene Maggie (Rosamund Pike) i njegove suradnice Peters (Rada Mitchell), koje iako u mehaničkom obliku vrlo privlačne i dotjerane žene, njihovo pravo tijelo izgleda zapušteno i umorno. Sve svoje fantazije ostvaruju putem surogatnih tijela koja su savršena i koja su kreirali kao željenu sliku sebe koju nisu mogli ostvariti, te se identificiraju isključivo putem njih. I Maggie i Peters svoju depresiju i nezadovoljstvo sakrivaju iza blještavih avatara

te se koriste njima kako bi zaboravile na svoje nevolje i vodile zabavan, društven i uzbudljiv život. Maggie provodi svo vrijeme kroz svoj avatar nastojeći zaboraviti gubitak djeteta i postati bezbrižna i zabavna osoba. Istovremeno se alijenira od Greera koji joj govori da samo želi svoju suprugu, a ne „ovo“ (sugerirajući na tijelo-stroj). Tijelo je instrument socijalizacije kroz čije osjete dodira, mirisa, okusa i vida osjećamo druge ljude, osjećamo njihovo postojanje te se sa njima spajamo, suosjećamo i ispoljavamo emocije. Maggie, kao prezentacija virtualnog/mehaničkog tijela upravo predstavlja nedostatak humanog i emotivnog, ona je uvučena u svijet hladne zabave i potrošnje bez sposobnosti da ostvaruje tople i dublje odnose sa drugim ljudima. Njezino virtualno/mehaničko tijelo predstavlja bijeg od nepoželjne stvarnosti koju je sposobna izbrisati pod cijenu gubitka humanosti. Vrlo je očita usporedba ovakvog korištenja nadomjesnog tijela s onom provođenja vremena u cyber prostoru koji omogućuje prezentaciju osobe i komunikaciju onakvom kakvom ju korisnik priželjkuje, a nije ju u mogućnosti ostvariti izvan tog prostora. Masovni porast korištenja socijalnih mreža, kao i korištenje „chat roomova“ i MMORPG¹⁴ video igara, pokazuje upravo problem kojim se bave i „Surogati“; identitet se prenosi u mehanički oblik jer tada postaje jednostavniji za održavati. Suvremeni ljudi, jednako kao i likovi iz „Surogata“, ostavljaju svoja mesnata tijela kod kuće, no ovaj put ispred računala, te se prezentiraju u cyber prostoru. Nad mehaničkim tijelima postoji intruzivna metoda nadzora; iz centra za nadzor ovlaštene osobe mogu u svakom trenutku pratiti djelovanje bilo kojeg postojećeg tijela te ga po mogućnosti i onesposobiti. Također je moguća i krađa mehaničkog identiteta priključivanjem na tuđi terminal. Time je prikazan nesiguran aspekt tehnologije. Iako nudi ostvarivanje fantazija i premošćivanje rizika, istovremeno se izlažemo novoj vrsti rizika; nedostatak privatnosti i slobodnog kretanja te krađa virtualnog identiteta kao postmoderni rizici.

Tijelo je dio ljudskog identiteta te njegova vizualna komponenta igra veliku društvenu ulogu u predstavljanju svoje osobe drugima. Upravo zato gotovo svi građani ovog fiktivnog društva koriste nadomjesna tijela; ona im omogućuju da budu ono što žele i na taj način steknu samopouzdanje i određeno samopoštovanje. Jedino postmoderno pravilo koje glasi da pravila više ne postoje, naznačuje mogućnost spajanja tehnologije i tijela, zamjenjivanja tijela tehnologijom te nepostojanje homogene definicije identiteta. U kiberprostoru se tijelo modificira nadvladavajući postojanje krvi i mesa, stvarajući nove subjekte podložne jedino željama njihovih stvaratelja. Balsamo govori da se 'biološko' i 'tehnoško' sada preklapaju;

¹⁴ Eng. Multiplayer massive online role playing game – vrsta kompjuterske igre koju je moguće igrati online i interaktivirati sa svim postojećim igračima. Igrač sam konstruira svoj lik („igranje uloga“) te kroz njega napreduje kroz virtualni svijet i interaktivira s ostalim likovima.

tehnološki čovjek postaje poznata figuracija subjekta postmoderne. (Balsamo, 2001:305) Pritom se sve više preferiraju tehno tijela koja „su zdrava, usavršena i potpuno funkcionalna – pravija od pravih“ (Balsamo, 2001:306). U „Surogatima“, korisnici tehno tijela su upravo ovo – stalno zdravi i potpuno funkcionalni u svakom trenutku. Ne postoje bolesti, ozljede, rizik i strah te upravo radi gubitka ovih funkcija pravog tijela, oni kreiraju novo društvo ekstremno samopouzdanih građana koje više skoro i ne poznaje zločin, ali ne poznaje ni duboke ljudske emocije, pozitivne i negativne. Zločin se reducira samom činjenicom da svi mogu posjedovati savršeno tijelo (uz svoje nesavršeno, naravno) koje omogućuje opušteniji život bez straha od bolesti, ozljeda ili smrti, a budući da živimo u hiper-posredovanoj tehno-kulturi u kojoj je prisutna pojačana svijest o tijelu (Balsamo, 2001) kod ljudi je nezadovoljstvo sve manje i manje izraženo. Svjedoci smo stalnog promoviranja zdravog i mršavog tijela putem medija koji time stvaraju opsesiju tijelom kao glavnim segmentom osobnog identiteta. Korištenjem nadomjesnih tijela, ljudi su osigurani ljepotom, mladošću i mršavošću, ali samo ukoliko priključe svoje organsko tijelo u stroj. Ta organska tijela i dalje propadaju, bore se bolestima i brigama i upravo zato ljudi odabiru što češći „umjetni“ život kao što vidimo i na primjeru Maggie koja se, u nemogućnosti da se suoči sa pravim problemima, u potpunosti zapušta i vodi novi život kroz svoj avatar.

Javni se život u „Surogatima“ sastoji najčešće od površnih egocentrika ne dajući previše prostora za razvijanje bilo privrženosti, brige za druge ili empatije zbog već spomenute opsesije tijelom koje korisnicima uskraćuje navedene emocije. Nadalje, briše se spolna determiniranost; sada svatko može biti spola kojeg želi. Implicira se da je samim time, između ostalog, smanjena i učestalost rasizma i seksizma jer sada svatko odabire svoj tehnološki identitet samostalno i samim time smanjuje količinu nezadovoljstva koju projicira na druge. No, „rodna granica između muškog i ženskog i dalje se brižljivo brani unatoč novim tehnologiziranim mogućnostima prepisivanja samog fizičkog tijela“ (Balsamo, 2001:308) pa tako u filmu i dalje ostaju rodne uloge te žene i dalje izgledaju i ponašaju se u skladu sa tradicionalnim rodnim obilježjima; one su vječito dotjerane, privlačne, našminkane i lijepo obučene, te i dalje rade u salonima za ljepotu (Maggie) i ne pokazuju prevelik interes za složenije razgovore (izuzev Peters, Greerove suradnice agentice). Film prikazuje problem preuveličanog fokusa na tijelo koje se tehnologijom može dovesti do savršenstva i koje se zbog kulture opsjednute medijima stavlja na prvo mjesto, zanemarujući ljudski duh, osobni razvitak i privržene ljudske odnose. U filmu ne vidimo niti jedno dijete (stalni kadrovi ulica punih odraslih ljudi) što također implicira nedostatak povezanosti među ljudima.

Balsamo navodi četiri postmoderna oblika tehnološke tjelesnosti; radeće, nestajuće, potisnuto i označeno tijelo. Tijelo koje „Surogati“ stavljaju u prvi plan jest potisnuto, čiji koncept se svodi na „tehnološko potiskivanje materijalnog tijela kako bi se ublažila bol blokiranjem kanala osjetne stvarnosti.“ (Balsamo, 2001:324) Autorica kao primjer stvaranja potisnutog tijela daje korištenje virtualne realnosti i računalne komunikacije, tijekom čega tijelo kao reprezentacija, nestaje u virtualnom svijetu kiberprostora, ono se potiskuje. Korisnik je u mogućnosti kreirati svoje virtualno tijelo, a samim time i identitet, onakvim kako želi. Vrlo je vjerojatno da takva opcija „rekonstrukcije“ tijela ne jamči i rekonstrukciju kulturnog identiteta; i dalje ostaju prisutna rodna i rasna obilježja ljepote, snage i seksualnosti. Korištenje nadomjesnog mehaničkog tijela stepenicu je iznad računalne komunikacije. Tijekom računalne komunikacije, u mogućnosti smo stvarati virtualne identitete, izabrati svoj spol, rasu ili boju očiju. Potiskuje se organsko tijelo u korist novog, željenog tijela te je na taj način moguće sudjelovati isključivo u komunikaciji posredovanoj kiber prostorom. Tada virtualno tijelo egzistira paralelno s organskim. Nadomjesna tijela potiskuju organska tijela no na višoj razini – organska tijela tada pokreću mehanička materijalna tijela iz, praktički hiberniranog stanja, koja su u mogućnosti sudjelovati u izravnoj komunikaciji izvan kiber prostora. Do potiskivanja dolazi zbog nezadovoljstva vlastitim identitetom te predstavlja svojevrzni bijeg od istog. Jednako kao što Maggie traži osobni spas u tehnologiji i privremenom oslobađanju kojeg ona nudi, tako i milijuni korisnika diljem svijeta svakodnevno traže utočište u bespućima kiber prostora koji im omogućava komunikaciju lišenu svih stvarnih strahova, frustracija i problema kojima je opterećeno njihovo pravo tijelo. No, potiskivanje tijela je primarno bijeg od tijela te od negativnih emocija s kojima se ono suočava pa samim time i bijeg od ljudskosti. Nezadovoljstvo bivanja nesavršenim čovjekom pretvara se u želju za stapanjem sa savršenom tehnologijom koja omogućuju modifikaciju čovjeka. Iz toga, vrlo moguće, slijedi jaka alijenacija koja se manifestira u obliku nemogućnosti socijalnog djelovanja kroz pravo tijelo.

U slučaju istinskog preferiranja virtualnog/nadomjesnog tijela, organsko tijelo pati u smislu zanemarivanja i opterećivanja depresijom zbog nemogućnosti da i ono bude jednako savršeno (po standardima korisnika) kao i ono virtualno/nadomjesno. Tada organsko tijelo sve brže propada, polako nestajući, ostavljajući iza sebe umjetno tijelo i dalje netaknuto i zdravo, dokazujući nadmoć tehnologije koja svoje ovisne sljedbenike može dovesti u potpuno potčinjeni status. U „Surogatima“ vidimo da su sva prava tijela u domovima korisnika potpuno zapuštena i da djeluju neprirodno ostarjelo. Kraj filma prikazuje agenta Greera kako onesposobljava sva nadomjesna tijela putem računala iz VSI centra nakon čega ljudi izlaze na

ulice po prvi puta nakon 10-ak godina i time navješćuje nadu u početak nove ere čovječanstva u kojoj će ljudi ponovno otkriti sami sebe i svoju prirodu. Metaforično, ovakav se rasplet događaja nada oslobođenju ljudskog tijela od tehnologije i ponovnoj spoznaji o ljepoti bivanja čovjekom.

5.2. Plijenitelji i kiberdijelovi tijela

Film „Plijenitelji“ (2010) redatelja Miguela Sapochnika, istražuje vrijednost tehnologije nasuprot vrijednosti ljudskog tijela i ljudskog života. Priča smještena u bliskoj budućnosti, fokusira se na dvojcu plijenitelja, Remya (Jude Law) i Jakea (Forest Whitaker) koji rade za korporaciju Unija, koja proizvodi biomehaničke nadomjesne organe te ih prodaje za ogromne novčane iznose, najčešće ljudima čiji život ovisi upravo o novim organima. Navedeno je da je ova solucija ugrađivanja biomehaničkih organa unaprijedila živote američkih građana budući da više ne postoji neizvjesno čekanje na listama za doniranje organa; sada možemo kupiti koji god organ želimo i on može biti funkcionalan u našem tijelu već sutra. Organ kao proizvod prodaje se pod licmjernim sloganom koja poziva na savjest potencijalnih korisnika: „Učinite to. Dugujete to sebi. Dugujete to svojoj obitelji“. Naravno, situacija nije nimalo idilična – ukoliko se određeni organ ne plati do roka za konačnu isplatu, na snagu stupaju plijenitelji koji prisilno uzimaju biomehanički organ iz tijela korisnika i ostavljaju ga tako prepuštenog sudbini, koja najčešće znači smrt. Jednom kada Remy doživi nesreću, on se budi iz kome i saznaje da mu je ugrađeno biomehaničko srce bez njegovog pristanka te ujedno shvaća da, u nemogućnosti da otplati organ, prestaje biti lovac i postaje lovina. On kreće u bijeg sa Beth (Alice Braga) koja u svojem tijelu ima više od 10ak umjetnih dodataka i organa, čineći tako vrlo poželjnu metu plijenitelja.

Iako i danas postoje mehanički zamjenski organi, poput umjetnog srca, oni se uglavnom koriste kako bi pomogli pacijentu u periodu do transplantacije pravog organa, a tek se ponekad oni koriste kao trajno rješenje (zbog određenih nuspojava kod takvog korištenja). Koriste se i razne proteze i usatci u tijelo kako bi se pobjedila bolest, disfunkcija ili invaliditet. Njihova rijetka uporaba definitivno je povezana sa njihovom visokom novčanom vrijednošću, što film „Plijenitelji“ stavlja u fokus problema. Mnogi mehanički organi/proteze koji su dostupni za korištenje, u skoroj će budućnosti biti okruženi mnogim novim proizvodima te vrste koji se ubrzano razvijaju i usavršavaju; francuski znanstvenici razvijaju umjetno srce koje će potpuno poništiti nužnost transplantacija, američki znanstvenici razvijaju funkcionalnu umjetnu jetru i pluća, a proteze kao nadomjesci ekstremiteta postaju

bioadaptivne što znači da zapravo osjećaju dodir kroz komunikaciju mehaničkih senzora s mozgom koristeći živčane završetke u ruci ili nozi. Ovakvim razvojem medicine polako se približavamo sve intenzivnijoj kiborgizaciji društva, što upravo „Plijenitelji“ razmatraju kao potencijalni problem iz kuta vrijednosti tehnologije koja se suprotstavlja vrijednosti ljudskog tijela/života. Prikazuje koliko je moguće uništiti vrijednost ljudskog života jednostavnim izumom biomehaničkog organa što se čini kao vrijedan i koristan izum koji može spasiti i poboljšati mnoge živote. Dana je premisa potpunog brisanja korištenja transplantacije organa te je prisutno isključivo oslanjanje na plative mehaničke organe. U skladu s kapitalističkom kulturom novca koja gotovo uvijek u znanstveno fantastičnim distopijama dosegne granice pretjerivanja i ekstremne hladnoće, tehnologija se ovdje izjednačava sa vrijednošću odnosno novcem, a tijelo ne. Mehaničko dobiva potpunu kontrolu nad organskim, ljudski život postaje potčinjen tehnologiji. Sam marketing i oglašavanje mehaničkih organa oslanja se na ranjivost ljudskog duha i postojanje savjesti pa tako organe moramo kupiti „jer dugujemo to svojim voljenima“. Na jednoj strani imamo hladnu i bezosjećajnu tehnologiju te istu takvu korporaciju koja djeluje pod uslovima, opet, jednakog takvog društvenog sistema. Oni se udružuju protiv zajedničke žrtve – osjećajnog čovjeka, koji stoji na drugoj strani, nasuprot hladnim i bezosjećajnim korporacijama i tehnologiji. Ljudsko tijelo u nuždi konzumira umjetne organe, dok u isto vrijeme korporacije konzumiraju njega.

Tehnologija je u ovom slučaju samo saveznik društvenog sistema koji iskorištava ljudski život kako bi se stvorio profit. Umjetni organi, spasili su i nastaviti će spašavati mnoge živote no u kombinaciji s nemoralnom ideologijom mogu postati razorna sila koja radi protiv čovjeka, a ne za njega. Dakako, vrlo je moguće da je situacija prikazana u filmu kako kritika vrednovanja tehnologije i tijela tako i američkog zdravstvenog sustava koji je na meti velike društvene kritike, a koji obećava zdravlje i pomoć samo onima koji mogu priuštiti ogromne troškove takve skrbi. Tu se također korporacije i društveni sistem stavljaju ispred čovjeka koji, ukoliko nije financijski potkovan, gubi svaku vrijednost te se njegov život žrtvuje u svrhu zadržavanja novčane dobiti zdravstvenog sustava koji, pod utjecajem profitne politike, vrednuje novac više od ljudskog života.

Iako film ne postavlja pitanje identiteta čovjeka u slučaju spajanja organskog tijela s mehaničkim dijelovima, Robert Rawdon Wilson tvrdi kako smo koristeći takve naprave usavršeni, ali i umanjeni u smislu udaljavanja od izvornog fizičkog stanja. (Rawdon Wilson, 2001:339) Ovo međudjelovanje sa strojevima autor sagledava na više načina. Oni djeluju unutar ljudskog tijela, ali su funkcionalni pa samim time i nevidljivi. Tek kada počnu zakazivati otkrivaju svoje postojanje. Dakle, spajanje je na neki način vrlo suptilno, ono ne

mora biti uočljivo ili istaknuto na tijelu. Upotreba pojma 'kiborg', koji označava organizam sastavljen od mehaničkih i organskih dijelova te se u fikciji odnosi na ultimativni spoj čovjeka i tehnologije koji donosi mnogo nedoumica vezanih za identitet takvog bića – je li ono čovjek ili stroj? Takvi kiborzi još uvijek ne postoje, osim u znanstvenoj fantastici, te su u takvoj literaturi ili filmu uvijek prikazani kao bića s nadprosječnim intelektualnim i/ili fizičkim sposobnostima, ali s mnogo problematičnih stavki koje okružuju njegovo postojanje, a najčešće se tiču kiborgove svijesti. Stvarni kiborzi su ljudi koji koriste proteze ¹⁵ poput *pacemakera* na srcu ili čak slušnog aparata. Rawdon Wilsona zanima što se događa kada se s tijelom spoji mehanički dio koji je stran svim dosadašnjim tjelesnim procesima. Proteze označavaju višestrukost, one zamagljuje granice između dva sistema, tehnološkog i organskog. One su kiberdijelovi tijela (Rawdon Wilson, 2001:343) Proteze donose tehničko poboljšanje tijela. On tvrdi da korištenje takvih pomagala neizbježno vodi k dezintegraciji osobnog identiteta i k stvaranju novog. Budući da se tako spajaju mehaničko i organsko, stroj i tijelo, Donna Haraway tvrdi, da takvo stvaranje novih vrsta identiteta vodi poništavanju svih vrsta dualizama pa tako i onih rodnih, što bi značilo poništavanje spolnih nejednakosti i seksizma (ali i rasizma, nacionalizma itd.). Ovakva mnogostrukost identiteta i poništavanje tradicionalnih kategorija istog u skladu su sa duhom postmodernog vremena u kojem živimo. Na koji će način „kiborgizacija“ društva izmjeniti ljudske živote još nam nije poznato, ali možemo pretpostaviti da će progresivno stapanje tijela i tehnologije u budućnosti razviti neke nove obrasce identiteta koji će odgovarati tehno društvu u kojem egzistiraju. Postoji mogućnost potiskivanja svega ljudskog i pretvaranje u bezosjećajnog kiborga ili otkrivanje zasad nepoznatih oblika identiteta koji će uspješno objediniti organsko i mehaničko i omogućiti čovjeku da se razvije u skladu s novim društvenim vrijednostima.

¹⁵ Autor pojam 'proteza' rabi za bilo koji umjetni dio tijela koji služi kao dodatak tijelu, ali „sa sobom nosi operativni sustav drugačiji od tjelesnih organskih procesa.“ (Rawdon Wilson, 2001:343)

6. Zaključak

Informacijsko doba koje je uslijedilo nakon industrijskog, a koje označava doba dominacije informacijskih tehnologija i moć informacije, već samom svojom definicijom najavljuje sve veći utjecaj tehnologije u društvu. Iz tog razloga suvremeni je čovjek u stalnom doticaju s tehnologijom i služi se njome kao pomagalom u svim područjima djelovanja. Svaka vrsta ljudskog djelovanja pridonosi socijalnoj konstrukciji društva pa tako možemo zaključiti da sa sve intenzivnijom uporabom tehnologije, tehnološki determinizam djeluje sve snažnije na oblikovanje društva. Takvo oblikovanje odnosi se na konstruiranje ljudskih vrijednosti, normi i morala, modela međuljudskih odnosa, djelovanja institucija itd. Umjetnost kao forma specifičnog estetskog izričaja koja se koristi kako bi stvaratelj djela komunicirao i prenio određenu poruku publici, često se koristi u svrhu davanja društvene kritike. Tako ovaj rad proučava na koji način znanstveno fantastična literatura i film kritiziraju pojačan utjecaj tehnologije na društvo te kako i koji način ona može negativno utjecati na čovjeka i njegovo djelovanje. Analizirana distopijska djela većinom su metaforički pretjerana u sadržaju, ali postoji vrlo jasna poveznica za stvarnom društvenom situacijom.

Učinak nadzorne tehnologije na konstrukciju društva, čije korištenje svakodnevno raste na javnim i privatnim površinama, pod izlikom zaštite osoba i imovine od terorističkih ili bilo kojih drugih kriminalnih napada, analiziran je na primjeru djela „Specijalni izvještaj“ (Steven Spielberg) i „1984“. (George Orwell) koji daju prikaz konstantno nadziranog društva. „Specijalni izvještaj“ daje sliku društva bliske budućnosti čija je stvarnost vrlo bliska stvarnosti suvremenog društva; pod parolom reduciranja zločina, građani se nadziru na svim javnim (a ponekad i privatnim) površinama čime se reducira osnovno pravo na privatnost. Tehnologija nadzora se u filmu proširuje i na stalno skeniranje čipova u šarenicama koje korporacijama daju široke mogućnosti promoviranja proizvoda bilo gdje i bilo kada. Poveznica između potrošačke kulture koju provode korporacije i nadzorna tehnologija već je u opticaju u obliku potrošačkih kartica te raznih aplikacija na računalima i internetu. Dobrovoljno podvrgavanje nadzornoj kontroli potaknuto je stalnim širenjem straha od zločina medijima pa se tako građani svojevrijedno upuštaju u inferiorni odnos naspram vlade i korporacija. Michel Foucault takva suvremena društva naziva disciplinarnim društvima jer se stabilnost održava stalnim nadzorom koji je neprovjerljiv, stalan i rasprostranjen. „1984.“ prikazuje koliko je nadzorna tehnologija ključan faktor u kreiranju potlačenog društva u kojem individualnost ne postoji te je čovjek oblikovan isključivo prema principima ideologije.

Također je prikazano koliko je tehnologija neizostavna pri stvaranju totalitarne vlasti što se, uostalom, može jasno vidjeti na primjeru današnje Sjeverne Koreje.

Etički problemi korištenja genetičkog inženjeringa prikazani putem analiza djela „Gattaca“ (Andrew Nicol) i „Vrli novi svijet“ (Aldous Huxley) obrađuju problem koncepta „djece po narudžbi“ i državne intervencije pri stvaranju djece što se oboje smatra određenom vrstom kontrolom nad građanima. „Gattaca“ prvenstveno otvara pitanja koja se tiču manipulacije i pokoravanja prirode i njenih principa pomoću tehnologije te prikazuje jedan od mogućih društvenih problema uzrokovanih uporabom genetičkog inženjeringa; genetička diskriminacija i podjela ljudske vrste na „važće“ (genetički poboljšane) i „nevažće“ (prirodne) ljude. Samim time se otvaraju i mogući problemi spolne disproporcije, slabljenja ili nestajanje određene genetske baštine, stvaranje superiornije rase, dostupnost postupka samo imućnim osobama te time stvaranje još većeg jaza između siromašnih i bogatih. „Vrli novi svijet“ se pribojava razorne moći biotehnologije u rukama vladajućeg sloja koju prikazuje u obliku stvaranja „armije“ poslušnih, bezumno sretnih građana, podjeljenih u kaste čija se psiho-fizička svojstva modificiraju prije i nakon rođenja kako bi se u potpunosti uklopili u politički sistem. Prikazuju se moguće negativne posljedice stanja u kojem samo vladajuća manjina upravlja razvojem i upotrebom tehnologije te ju koristi ta promicanje konzumerističke, ignorantske ideologije.

Svjedoci smo stalnog korištenja tehnologije kao alata za stvaranje jednodimenzionalnog društva koje svoje navike i način djelovanja uči kroz elektroničke medije, konzumaciju tehnologije i potrošačku opsesiju koja ide toliko daleko da se na njoj sada gradi vlastiti identitet. „Fahrenheit 451“ (Ray Bradbury) prikazuje fiktivno društvo čije se svo slobodno vrijeme bazira na gledanju televizije što ima za posljedicu stvaranje plitkih, dosadnih građana bez ikakvog stvarnog znanja o bilo čemu osim o televizijskom programu ili trošenju novaca na zabavu. Bradbury tu daje kritiku opsesivnog konzumiranja televizije (i ostalih elektroničkih medija, ako uzimamo u obzir i suvremeni svijet) i zaborava književnih djela što stvara građane kakve je opisao u knjizi; oni vode život kroz televizijski program, više ne razmišljaju, ne razgovaraju i ne mare za emocije. Također dovodi i do otuđenja i zaborava na iskrene i privržene međuljudske odnose. Jean Baudrillard ovako opisuje i suvremeni svijet. Smatra da ljudi žive hiperralne živote kroz medije koji konstruiraju stvarnost i postaju neupitni autoritet prvi stvaranju društvenih pravila. Tako dolazi do stvaranja jednodimenzionalnih potrošača tehnologija koji više ne razmišljaju o svijetu oko sebe već o televizijskim slikama i onome što one predstavljaju. Dakle, fokus se pomiče s bitnog na nebitno stvarajući ljude koji ne promišljaju kritički. „Vrli novi svijet“ (Aldous

Huxley) daje kritiku upravljanja masama od strane vladajuće manjine nudeći im konzumaciju jeftine zabave kroz tehnologiju. Građanima Oceanije stalno je dostupna droga Soma za postizanje apsolutne sreće te mnoge zabavne aktivnosti kojima im se pomoću tehnologije servira jeftin, besmislen sadržaj koji od njih nemisleće, podložne robove države. Herbert Marcuse smatra da totalitarna tehnologija manipulira životima u korist političkog sistema (kapitalizma) stvarajući kod građana krive potrebe, odnosno one potrebe koje idu u korist političkom sistemu. Njima se nameće osjećaj nužnosti takvih potreba upotrebom propagande. Građani počinju trošiti i konzumirati podupirući politički sistem, zaboravljajući na vlastita prava i slobode.

Nadmoć tehnologije nad ljudskim životom i način na koji od čovjeka stvara inferiorno biće u distopijskoj stvarnosti obrađena je u djelima „Loganov bijeg“ (Michael Andersen) i „Matrica“ (Andy i Lana Wachowski). „Loganov bijeg“ prikazuje, prvenstveno, moć računalne tehnologije koja oblikuje čovjeka pa time i cjelokupno društvo po standardim tehnologije. Tu računalo doslovno dobiva ulogu odgajatelja društva koje joj, uzdajući se u tehnologiju, potčinjava svoje živote i na taj način mjenja u potpunosti svoj ljudski bitak. Metaforički, film daje kritiku pretjeranog oslanjanja društva na tehnologiju koje vodi udaljavanju od prirode, ljudi i samog sebe. „Matrica“ također metaforički prikazuje koliko suvremeno društvo robuje korištenju tehnologije i koliko smo zapravo blizu stanja kada će tehnologija postati inteligentnija od samog čovjeka što bi moglo dovesti do određenih negativnih posljedica koje uključuju i sukob čovjeka i tehnologije te borbu za dominaciju. Također prikazuje distopijsku stvarnost robovanja tehnologiji pod iluzornom krinkom slobode i prosperiteta. Pobornici tehnički poboljšanog života žele ostvariti život u virtualnom prostoru, riješiti se organskog tijela i u potpunosti se prebaciti u podatkovni svijet što će u budućnosti možda i biti moguće, po mišljenju Hansa Moravca.

Pojam tijela i identiteta također se modificira kroz upotrebu tehnologije, a to je u radu prikazano kroz ostvarenja „Surogati“ (Jonathan Mostow) i „Plijenitelji“ (Miguel Sapochnik). „Surogati“ kroz uporabu nadomjesnih, androidskih tijela upozorava na potiskivanje organskog tijela i sve veću preferenciju mehaničkog/virtualnog identiteta koji je uvijek fluidan i promjenjiv za razliku od onog stvarnog. Opsesija tijelom promovirana kroz medije navodi na činjenicu da ono postaje osnovni dio identiteta pa se tako, u nemogućnosti da ga modificiraju, ljudi predaju življenju kroz virtualne identitete u kiber prostoru zanemarujući svoja organska tijela i alijenirajući se od zajednice. Tehnološki identitet nudi privremeno olakšanje, no dugoročno, on označava bijeg od ljudskog. Anne Balsamo govori o potisnutom tijelu koje označava prenošenje identiteta u kiber prostor i formiranje novog tijela po

zahtjevima korisnika. U postmodernom razdoblju sve se više naglašava identifikacija čovjeka s njegovim tijelom, tijelo postaje simbol osobnosti koje uvijek mora biti privlačno i lijepo. Zbog takvih vrijednosti, sve više i više korisnika prepušta se korištenju tehno tijela u kiber prostoru, nadomještajući nezadovoljstvo vlastitim organskim tijelom željenim tehno tijelom. „Plijenitelji“ daju kritiku iskorištavanja tehnologije od strane korporacija koje, vodeći se isključivo profitom, vrednuju tehnologiju više od ljudskog života. Kupnja iznimno skupih biomehaničkih organa, u ovom fiktivnom društvu, jedini je način preživljavanja osobama sa ozbiljnijim zdravstvenim problemima, koje ukoliko ga nisu u mogućnosti otplatiti, plaćaju ih vlastitim životom. Postavlja se pitanje vrednovanja tehnologije i u drugim područjima djelovanja gdje bi ona, u rukama moćnih korporacija, mogla značiti sredstvo neophodno za život koje vrijedi više od istog. Također, „kiborgizacija“ društva, odnosno sve masovnije korištenje umjetnih organa i dijelova tijela, stavlja identitet u upitnu poziciju budući da se organsko spaja s mehaničkim i time mjenja standardnu definiciju identiteta.

Literatura:

- Balsamo, A., (2001). *Oblici tehnološkog otjelovljenja*. U: Featherstone, M., Burrows, R. (ur.) *Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk; kulture tehnološke tjelesnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. str. 305-337
- Baudrillard, J. (2001). *Simulakrumi i simulacija*. Karlovac: Naklada DAGGK
- Baudrillard, J. (2001b). *Simbolička razmjena i smrt*. U: Kalanj, R., *Simulacija i zbilja; Jean Baudrillard*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. Str. 49-109
- BBC News (2006) Britain is 'surveillance society'. URL: (http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/6108496.stm) Pristupljeno: 25.04.2013.
- Bradbury, R. (2004). *Fahrenheit 451*. Zagreb: Izvori
- Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing
- Castells, M. (2003). *Kraj tisućljeća*. Zagreb: Golden marketing
- Čolić, S. (2008). *Sociokulturni aspekti potrošnje, potrošačke kulture i društva*. Društvena istraživanja, vol. 17 (No.6): str. 953-973
- Delić, I. (1999). *Što je genska tehnologija i čemu služi?* U: Polšek, D., Pavelić, K. (ur.) *Društveni značaj genske tehnologije*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. str. 23-41
- Dinello, D. (2005). *Technophobia!: Science fiction visions of posthuman technology*. Austin: University of Texas Press
- Featherstone, M., Burrows, R. (2001). *Kulture tehnološke tjelesnosti: Uvod*. U: Featherstone, M., Burrows, R. (ur.) *Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk; kulture tehnološke tjelesnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. str: 13-39
- Fukuyama, F. (2003). *Kraj čovjeka? Naša poslijeljudska budućnost. Posljedice biotehnološke revolucije*. Zagreb: Izvori
- Foucault, M. (1994). *Nadzor i kazna: Rađanje zatvora*. Zagreb: Informativ
- Heim, M. (2001). *Projektiranje virtualne stvarnosti*. U: Featherstone, M., Burrows, R. (ur.) *Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk; kulture tehnološke tjelesnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. str. 99-117
- Horvat, S. (2008). *Budućnost je ovdje: Svijet distopijskog filma*. Zagreb: Hrvatski filmski savez
- James, E., Mandlesohn, F. (2003). *The Cambridge Companion to Science Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press

- Kelly, H. (2013) Police embracing tech that predicts crimes. URL: (<http://edition.cnn.com/2012/07/09/tech/innovation/police-tech>) Pristupljeno: 20.04.2013.
- Koludrović, B., Matanić, D. (2010). *Genocid nad humanizmom: Diskurzivnost "1984."*. Drugost (Br. 1): str. 36-47
- Lyotard, J-F., (2005). *Postmoderno stanje. Izvještaj o znanju*. Zagreb: Ibis grafika
- Marcuse, H. (1989). *Čovjek jedne dimenzije*. Sarajevo: Svjetlost
- McLuhan, M. (2008). *Razumijevanje medija; Mediji kao čovjekovi proizvođači*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
- Milardović, A. (2010). *Globalno selo: Sociologija informacijskog društva i cyber kulture*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja
- Orwell, G. (2001). *1984*. Zagreb: Alfa
- Polšek, D. (1999). *Laissez-faire eugenika. Strategije druge geneze homo sapiensu*. U: Polšek, D., Pavelić, K. (ur.) *Društveni značaj genske tehnologije*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. str. 259-285
- Rawdon, Wilson, R. (2001). *Kiberdijelovi (tijela)* U: Featherstone, M., Burrows, R. (ur.) *Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk; kulture tehnološke tjelesnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. str. 337-367
- Rifkin, J. (1999). *Biotehnološko stoljeće; Trgovina genima u osvit vrlog novog svijeta*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
- Zigo, D., Moore, M. (2004). *Science fiction: Serious Reading, Critical reading*. The English Journal, vol. 94 (No. 2) str: 85-90

Sažetak

Tehnologiju, koju definiramo kao skup alata, materijala, strojeva i procesa, čovjek razvija i koristi u osobne svrhe još od predhistorijskih vremena kada su osnovni prirodni resursi služili kao osnovna jedinica za izradu alata. S razvojem ljudskog znanja i vještina, razvija se znanost kao organizirani sustav sveukupnog ljudskog znanja stečenog opažanjem procesa i pojava u prirodi i društvu kojim se analiziraju i istražuju odnosi između uzroka i posljedica. Time tehnologija dobiva još snažniji društveni utjecaj te se intenzivno razvija. Njena svakodnevna upotreba od strane čovjeka uvjetuje snažan utjecaj tehnologije na socijalnu konstrukciju društva čime se modificiraju ili stvaraju novi i brišu postojeći društveni obrasci. Informacijska era društva u koju ulazimo u 21. stoljeću, donosi intenzivne i učestale društvene promjene s obzirom na porast razvoja i upotrebe tehnologije koja postaje komponenta prisutna u svim djelatnostima čovjeka. Takvom prisutnošću i funkcionalnošću, ona je jedan od temeljnih pokretača društvenih sila, kako na mikro tako i na makro razini. Kultura i moderni čovjek oblikuju se tehnološkim paradigmama.

Posljedice tehnološki generirane kulture jednako su pozitivne koliko i negativne. Negativne se uglavnom odnose na generalnu dehumanizaciju čovjeka zbog intenzivnog poistovjećivanja sa tehničkim alatima, na lako i masovno propagiranje štetne ideologije i zadiranje u osjetljiva prava čovjeka. Takav razvoj čovječanstva možemo opisati ponešto distopičnim. Distopija, kao pod žanr znanstveno-fantastičnog stvaralaštva, bavi se upravo društvenim problemima koji proizlaze, najčešće, iz sveobuhvatne tehnologizacije. Takva djela, uz specifičan izričaj i atmosferu, prikazuju fiktivna društva iz bliže ili dalje budućnosti, koja funkcioniraju u skladu sa novostvorenim, tehnološki generiranim društvenim obrascima i upozoravaju na posljedice iskorištavanja tehnologije.

Rad obrađuje pitanje negativnog utjecaja tehnologije na pojedinca i zajednicu kroz znanstveno-fantastična distopijska djela, koja putem fikcije daju društvenu kritiku tehnološkog progresa. Raspravljaju se sljedeći problemi: tehnički nadzor nad građanima kao oblik manipulacije, korištenje biotehnologije kao etički sporan proces i oblik manipulacije, tehnologija kao alat za stvaranje društva bez opozicije, zavisnost čovjeka o tehnologiji i dehumanizacija koja proizlazi iz takvog odnosa te utjecaj tehnologije na poimanje ljudskog tijela.

Ključne riječi: tehnologija, tehnološki determinizam, distopija, znanstvena fantastika

Summary

Man uses and develops technology, which is defined as an aggregate of tools, materials, machines and processes, for his own personal purposes since prehistoric times when basic natural resources was being used as basic unit for developing tools. As human knowledge and skills progressed, science begins to develop as an organized system of altogether human knowledge acquired by processes and phenomenons in nature and society which are used to analyse and explore causes and consequences. By that, technology is given even more of a social influence and it develops intensively. Its daily use by humans, conditions strong technology impact on social construction of society thus modifying or creating new and erasing existing social patterns. Information era which is a part of 21st century brings frequent and intense social changes considering the increase of development and use of technology which becomes component that is present in all human activities. Such presence and functionality is one of the main social initiators, on both micro and macro levels. Culture and modern man are shaped by technological paradigms.

Consequences of technologically generated culture are both positive and negative. Negative are mainly related with general dehumanization of mankind, easy and massive propagation of harmful ideology and encroachment on sensitive human rights. This development of humanity can be called somewhat dystopic. Dystopia, as a sub genre of science-fiction, deals with social issues arising mostly from comprehensive technologization. Such works, with specific expression and atmosphere, show fictitious societies from near or far future, that function in accordance to newly created, technologically generated social patterns and warn us on consequences of technology exploitation.

Paper deals with negative impact of technology on an individual and community, analysing science fiction dystopian pieces that give social criticism on technological progress. The following issues are discussed: technical surveillance of citizens as a form of control and manipulation, the use of biotechnology as an ethically controversial process and a form of control and manipulation, technology as a tool for creation of society without opposition, dependence of man on technology and dehumanization that comes from such relationship and the impact of technology on the conceptions of the human body.

Keywords: technology, technological determinism, dystopia, science-fiction